

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет історії, політології та національної безпеки
Кафедра всесвітньої історії

Алла Бортнікова

ІСТОРІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
Навчально-методичні матеріали для здобувачів ОПП «Середня освіта.
Історія та громадянська освіта»

Луцьк 2025

УДК 323.2:172(091)(07)

Б 82

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського
національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 20 лютого 2025 р.)*

Рецензент:

Малеончук Галина Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

А. Бортнікова

Історія громадянського суспільства. Навчально-методичні матеріали для здобувачів першого кваліфікаційного рівня ОПІ «Середня освіта. Історія та громадянська освіта». Луцьк: Вежа-Друк, 2025. 88 с.

Навчально-методичні матеріали освітнього компонента «Історія громадянського суспільства», складено для здобувачів 4 курсу факультету історії, політології та національної безпеки відповідно до вимог навчального плану галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 03 «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» підготовки першого (бакалаврського) рівня денної і заочної форми навчання. Методичні матеріали розкривають короткий зміст основних тем, теми і плани лекцій та семінарських занять, питання і завдання для самостійного опрацювання, словник понять і термінів, перелік контрольних питань, список рекомендованих джерел і літератури.

© Бортнікова А. В.

© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2025

ЗМІСТ

Опис освітнього компонента.....	4
Анотація освітнього компонента	5
Інформаційний обсяг освітнього компонента.....	9
Структура освітнього компонента.....	15
Теми і плани семінарських занять.....	18
Завдання для самостійного опрацювання.....	21
Індивідуальні науково-дослідні завдання.....	22
Політика оцінювання навчання.....	23
Тематичний план змістових модулів.....	29
Словник понять і термінів.....	70
Перелік питань до іспиту.....	81
Рекомендована література та інтернет-ресурси.....	85

I. ОПИС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній ступінь	Характеристика освітнього компонента
Денна форма навчання	Галузь знань 01 Освіта /Педагогіка Спеціальність 014. 03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)	Нормативна
Кількість годин/кредитів – 90/3	Освітньо-професійна програма Середня освіта. Історія та громадянська освіта	Рік навчання – 4
		Семестр – 1-й
		Лекції – 26 год.
		Семінари – 28 год.
ІНДЗ: є	Освітній ступінь Бакалавр	Самостійна робота – 30 год.
		Консультації – 6 год.
		Форма контролю: екзамен
Мова навчання	Українська	Навчальний план 2024 р.

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній ступінь	Характеристика освітнього компонента
Заочна форма навчання	Галузь знань 01 Освіта /Педагогіка Спеціальність 014. 03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)	Нормативна
Кількість годин/кредитів – 90/3	освітньо-професійна програма Середня освіта. Історія та громадянська освіта	Рік навчання – 4
		Семестр – 1-й
		Лекції – 10 год.
		Практичні – 8 год.
ІНДЗ: є	Бакалавр	Самостійна робота – 62 год.
		Консультації – 10 год.
		Форма контролю: екзамен
Мова навчання	Українська	Навчальний план 2024 р.

АНОТАЦІЯ

Освітній компонент «Історія громадянського суспільства» є нормативним із циклу загальних дисциплін для ОПП «Середня освіта. Історія та громадянська освіта». За своїм змістом освітній компонент відноситься до предметного поля історії й теорії політики, розвитку демократії та громадянського суспільства, прав і свобод людини та громадянина, який представлено як сукупність теоретико-методологічних і практично-політичних аспектів дослідження історії суспільства із врахуванням світового та вітчизняного досвіду. ОК спрямований на навчання здобувачів творчому мисленню, вміння самостійно поповнювати свої знання з історії розвитку громадянського суспільства, прав і свобод людини та громадянина, орієнтуватися у великому потоці наукової інформації.

Зміст ОК визначений двома змістовими модулями: 1. Суспільство, його структура та функції.

2. Громадянське суспільство і демократія в Україні.

2. Пререквізити і постреквізити освітнього компонента

Пререквізити. Вивчення ОК «Історія громадянського суспільства» базується на засвоєнні попередніх освітніх компонентів: Права і свободи людини; Соціологія особистості, Основи економічних знань, Історія України, Історія середніх віків країн Західної Європи, Історія країн Центральної та Східної Європи, Історія країн Азії та Африки.

Постреквізити. Знання, навички й уміння, що здобуваються у ході засвоєння ОК будуть потрібні під час засвоєння ОК: Сучасна історія країн Центральної та Східної Європи, Сучасна історія країн Азії та Африки, Людина в історії світової культури, а також проходження педагогічної практики в закладах загальної середньої освіти, написання наукових робіт з історії

громадянської освіти та методики її навчання, здійснення самостійної дослідницької діяльності.

3. Мета і завдання освітнього компонента

Мета – формування у здобувачів уявлень про сутність, зміст та структуру громадянського суспільства, сферу суспільно-політичних відносин, політичних інститутів та процесів, розвитку демократії, прав і свобод людини та громадянина.

Завдання – формування у здобувачів свідомої громадянської позиції, розкриття базових засад вивчення громадянського суспільства, структурних характеристик суспільства, його історичних типів і форм, вивчення змісту політики і влади як суспільних явищ, держави та її взаємодії із суспільством, історії і теорії демократії, її форм, принципів та цінностей та їх вплив на формування громадянського суспільства, розвитку прав і свобод людини і громадянина, дослідження історії суспільства із врахуванням досвіду України і світу.

Форми навчання: лекції, семінарські заняття, усне опитування, самостійна робота, консультації.

4. Результати навчання (компетентності)

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК2. Знання й розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК7. Здатність реалізувати свої права та обов'язки як члена суспільства; усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідного його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК8. Здатність зберігати та примножувати моральну, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та значення у розвитку суспільства, техніки і технологій.

Фахові компетентності (ФК)

ФК1. Здатність перенесення системи наукових знань у професійну діяльність та в площину навчального предмету.

ФК4. Здатність формувати і розвивати в учнів ключові та предметні компетентності засобами навчального предмету та інтегрованого навчання; формувати в них ціннісне ставлення; розвивати критичне мислення.

ФК9. Здатність аналізувати власну педагогічну діяльність та її результати, здійснювати об'єктивну самооцінку і самокорекцію своїх професійних якостей.

Предметні компетентності (ПК)

ПК4. Здатність інтегрувати набуті знання соціальних і гуманітарних наук в самостійну систему, виявляти цінність знань та умінь.

ПК6. Здатність здійснювати критичний аналіз джерел інформації та використовувати їх у професійній діяльності.

ПК9. Знання нових підходів до шкільної історичної освіти в умовах багатокультурного суспільства та процесу євроінтеграції.

ПК10. Здатність до педагогічної рефлексії та дисемінації педагогічного досвіду.

Результати навчання (РН)

РН7. *Демонструє* знання основ фундаментальних і прикладних наук (відповідно до предметної спеціальності), *оперує* базовими категоріями та поняттями предметної області спеціальності.

РН8. *Генерує* обґрунтовані думки в галузі професійних знань як для фахівців, так і для широкого загалу державною та іноземною мовою.

РН9. *Застосовує* сучасні інформаційно-комунікаційні та цифрові технології у професійній діяльності.

РН10. *Демонструє* володіння сучасними технологіями пошуку наукової інформації для самоосвіти та застосування її у професійній діяльності.

РН13. Демонструє знання основних положень нормативно-правових документів щодо професійної діяльності, обґрунтовує необхідність використання інструментів демократичної правової держави у професійній і громадській діяльності та ухвалення рішень на засадах поваги до прав і свобод людини в Україні.

Програмні результати навчання (ПРН)

ПРН3. *Орієнтується* в історичному часі, застосовуючи періодизацію, *характеризує* суспільні явища в розвитку, вільно *оперує* спеціальною термінологією.

ПРН4. Демонструє інтегроване мислення, *пояснює* цілісну картину суспільно-історичного розвитку через міжпредметні зв'язки.

ПРН5. Використовує краєзнавчу складову курсу історії для активізації пізнавальної діяльності учнів, *розуміє й популяризує* історико-культурну спадщину України та світу.

ПРН8. Володіє здатністю до розкриття інтелектуального і творчого потенціалу здобувачів середньої освіти засобами змісту предметних галузей та курсів за вибором.

ПРН9. Цінує різноманіття і мультикультурність, ідентифікує себе у системах загальнолюдських і національних цінностей, *керується* в педагогічній діяльності принципами толерантності, діалогу та співробітництва.

ПРН10. Усвідомлює цілі, мотиви власної педагогічної діяльності, стійко *прагне* до набуття та вдосконалення професійних компетенцій.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Змістовий модуль 1. Суспільство, його структура та функції

Тема 1. Суспільство, його історичні типи і форми

Характеристика поняття «суспільство». Суспільство як певний етап розвитку історії людства. Суспільство, його історичні типи та форми.

Типи суспільств: *раннє або досучасне суспільство* (суспільства мисливців, збирачів, скотарів, аграрне, традиційне) *сучасне або індустріальне суспільство*, *постіндустріальне суспільство*.

Ознаки постіндустріального суспільства. Концепція *інформаційного суспільства*. За розвитком демократії, гуманізму та права, здатності до соціальної мобільності, суспільні суспільства поділяються на *закриті* та *відкриті*. Основними елементами відкритого суспільства є наявність громадянського суспільства, демократичної, соціальної та правової держави.

Базові засади та структурні характеристики громадянського суспільства. Громадянське суспільство в Україні. Наука і суспільство.

Тема 2. Теорія громадянського суспільства

Поняття «громадянське суспільство». Історія виникнення громадянського суспільства. Історичні витоки ідеї громадянського суспільства. Історія розвитку громадянського суспільства. Формування концепції громадянського суспільства в Новий час. Інтерпретація громадянського суспільства в Новітній період історії людства. Сутність громадянського суспільства та його характеристики.

Базові засади і теоретичні підходи в дослідженні громадянського суспільства. Історія становлення та розвитку громадянського суспільства.

Тема 3. Структурні характеристики громадянського суспільства

Природа, зміст та структура громадянського суспільства. Базові засади та структурні характеристики громадянського суспільства. Структура громадянського суспільства в світі та Україні. Мережа громадських організацій, їх класифікація. Форми громадських об'єднань: асоціації, спілки, рухи, товариства, клуби, акції, фонди, групи тиску, лобістські групи, інші групи людей, об'єднаних за інтересами, професіями, заняттями тощо. Особливість лобістських організацій. Профспілки. Соціальні рухи. Волонтерство – вагомий чинник нарощування соціального капіталу.

Незалежні засоби масової інформації (ЗМІ) та засоби масової комунікації (ЗМК) – неодмінна умова існування громадянського суспільства.

Тема 4. Права і свободи людини та громадянина

Еволюція сучасного розуміння прав людини має давню історію. Воно невід'ємне від характеру відносин між державою та громадянським суспільством.

Історія становлення і розвитку прав людини. Різновиди прав людини. «Природні права» і «права людини». Права людини в історичній ретроспективі. Права людини у стародавніх народів (особа поглиналася державою). Доба Середньовіччя (з перевагою індивідуалістичного початку, громадянське суспільство поглинуло державу, в результаті особисті права розширились не на користь держави. Це призвело до зловживань, вищим проявом яких стало право приватний війн.). У греко-римський період та період середньовіччя доктрина природного права зводилася головно до обов'язків. Окрім того визнавалася легітимність рабства і кріпацтва. Громадянські права асоціювалися з вільними громадянами лише чоловічої статі.

На цьому шляху важливою історичною подією є Велика Хартія вольностей 1215 р., коли англійські дворяни примусили короля Англії підписати хартію, яка обмежувала владу короля і встановила над ним верховенство права. У Новий час ХУІІ – ХУІІІ ст. відбувся перехід до ліберальних уявлень свободи та рівноправ'я, насамперед права приватної власності. Декларація про незалежність 1776 р.

Організація Об'єднаних націй. Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 р. Міжнародні конвенції та акти про права людини.

Тема 5. Громадянське суспільство і держава

Держава на різних етапах історії людства (від Античності, Середньовіччя, Нового часу до сучасності). Проблема взаємодії громадянського суспільства і держави. Ознаки держави. Типи держав. Форми устрою держави і організація управління. Взаємодії громадянського суспільства та соціально-правової держави. Питання такої взаємодії перебуває в центрі уваги багатьох гуманітарних наук.

Громадянське суспільство – один з інститутів, здатний забезпечити ефективне функціонування держави і розкрити свій потенціал лише в умовах демократії.

Тема 6. Тоталітарні та авторитарні політичні системи та режими

Поняття і типи політичних систем та політичних режимів. Тоталітарні та авторитарні режими. Ідеологія і тоталітарні практики ХХ ст. «Рашизм» – політична доктрина правлячого режиму РФ. Збройна агресія РФ проти України.

Тоталітаризм – уособленням політико-філософської думки і суспільної практики. Фашизм, нацизм і більшовизм (у більш широкому контексті ленінізм/сталінізм). По відношенню до суспільства поняття «тоталітаризм» означає управління соціальною системою як цілим зі всіма її елементами, в тому числі людьми, їхньою свідомістю тощо. Тоталітаризм є принципово відмінним

явищем від інших деспотичних режимів: деспотії або тиранії. Цей феномен ідеологічний – він народжений ідеологією та існує заради неї.

Тема 7. Міжнародні організації. Філософія виживання людства

Роль міжнародних організацій у міждержавних відносинах XIX ст. Поняття, види і структура міжнародних організацій. Міжнародні відносини у XX ст. Ризики та виклики глобалізації. Напрями врегулювання глобальних проблем.

Змістовий модуль 2. Громадянське суспільство і демократія в Україні

Тема 8. Базові засади демократії, її принципи та цінності

Поняття феномену демократії. Базові засади демократії. Концептуальні моделі демократії. Етимологічне визначення демократії. Конституюючі ознаки та параметри демократії. Принципи демократії. Демократія і право. Історична зумовленість цінностей та форм демократії. Типи демократії. Політична та соціальна демократії. Соціальна зумовленість демократії. Соціальні верстви як об'єкти та суб'єкти демократичного управління. Демократична процедура. Плюралізм і демократія. Економічний, соціальний, політичний, світоглядний плюралізм. Базові засади демократії: економічні, соціальні, культурно-духовні.

Тема 9. Національно-державне будівництво

Розбудова незалежної Української держави і формування української нації. Сукупність соціокультурних, політичних, економічних, духовних, ментальних та інших проблем і тенденцій суспільного розвитку. Життєздатність національного чинника в появі низки незалежних держав в країнах Центральної, Східної та Південної Європи кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. Русійною силою боротьби за свободу виступили на той час численні масові об'єднання громадян у вигляді демократичних рухів, фронтів, спілок: «Саюдис» у Литві, «Народний фронт» в

Естонії, «Народний рух України за перебудову» в Україні, «Солідарність» в Польщі, «Громадський форум» у Чехії та Моравії та ін. Вони були одночасно і рухами національно-патріотичними. Досвід показав, що демократична розбудова суспільства неможлива без розв'язання національного питання.

Тема 10. Місцеве самоврядування як інститут публічної влади та громадянського суспільства

Теорія місцевого самоврядування. Розмежування функцій загальнодержавних і місцевих органів влади та управління.

Історичні практики функціонування місцевого самоврядування європейських міст. Традиції самоврядування в містах України на засадах магдебурзького права, їх збереження в сучасних умовах.

Реформа місцевого самоврядування в Україні. Адміністративно-територіальна реформа в Україні. Децентралізація влади.

Тема 11. Україна в умовах переходу до демократії

Демократія як процес. Демократичний зміст процесу посткомуністичної трансформації. Демократичний транзит. Особливості становлення демократії в Україні. Характеристика процесів посткомуністичної трансформації. С. Хантингтон. «Третя хвиля демократизації». Етапи демократичного транзиту посткомуністичних країн. Лібералізація як передумова демократизації. Особливості українського демократичного транзиту – почетверна трансформація (демократизація, розбудова незалежної держави, нації та ринкового господарства).

Тема 12. Громадянське суспільство в Україні

Становлення громадянського суспільства в Україні. Формування інституційної структури громадянського суспільства. Перші громадські об'єднання як альтернатива пануванню КПРС. Роль НРУ та інших громадських утворень в розвитку демократії. Форми громадсько-політичної активності під час Помаранчевої революції і Євромайдану. Сучасна структура громадянського суспільства в Україні. Проблеми та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Тема 13. Громадська активність та участь громадян у політиці

Громадська активність та участь громадян у політиці є взаємозв'язаними.

Політичну участь як діяльність, спрямована на забезпечення життєвих потреб і розподіл ресурсів у межах політичної системи. Ця система існує як організована структура влади, впливу, авторитету та стосується не лише уряду, а й інших громадських інститутів, які контролюють поведінку й ресурси своїх членів. Таке трактування політичної участі впливає з розуміння демократії не лише як політичної категорії, а й соціальної.

Політична участь завжди соціально детермінована, визначається характером та якісними характеристиками соціального та політико-правового устрою і політичної культури, що панує в суспільстві.

Політична участь охоплює непрофесійну сферу політичного життя суспільства. Утім, провести чітку межу між професійною та непрофесійною діяльністю не завжди можливо. Політична діяльність індивідів може здійснюватися як політична участь і як політичне функціонування. Політичне ж функціонування сукупно означає професійну політичну діяльність.

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ.	Сам. роб.	Конс.	Форма контролю/ Бали
<i>Змістовий модуль 1. Суспільство, його структура та функції</i>						
Тема 1. Суспільство, його історичні типи і форми.	7	2	2	2	1	Р – реферат УО / 3
Тема 2. Теорія громадянського суспільства.						
Тема 3. Структурні характеристики громадянського суспільства.	7	2	2	2	1	РМГ – робота в МГ УО / 3
Тема 4. Права і свободи людини та громадянина.	6	2	2	2		
Тема 5. Громадянське суспільство і держава.	6	2	2	2		
Тема 6. Тоталітарні та авторитарні політичні системи та режими.	7	2	2	2	1	Р – реферат УО, ДБ / 3
Тема 7. Міжнародні організації. Філософія виживання людства.	7	2	2	3		ДС / 3
Разом за модулем 1	46	14	14	15	3	15
<i>Змістовий модуль 2. Громадянське суспільство і демократія в Україні</i>						
Тема 8. Базові засади демократії, її принципи та цінності.	4	2	2			УО, ДС / 3
Тема 9. Національно-державне будівництво.	7	2	2	3		ІНДС, УО, РМГ / 3
Тема 10. Місцеве самоврядування як інститут публічної влади	8	2	2	3	1	УО, ДБ, РМГ / 3

та громадянського суспільства.						
Тема 11. Україна в умовах переходу до демократії.	8	2	2	3	1	РМГ / 3
Тема 12. Громадянське суспільство в Україні.	10	2	4	3	1	УО, КР / 3
Тема 13. Громадська активність та участь громадян у політиці.	6	2	2	3		
Разом за модулем 2	44	12	14	15	3	15
Види підсумкових робіт (за потреби)						30
Модульна контрольна робота						30x2=60 балів
ІНДЗ (за наявності)						10
Інше (вказати)						
Всього годин/Балів	90	26	28	30	6	100

Форма контролю: УО – усне опитування, ДС – дискусія, ДБ – дебати, КР – контрольна робота, МКР – модульна контрольна робота, РМГ – робота в малих групах, Р – реферат, ІНДС – індивідуальне науково-дослідне завдання.

Заочна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Лабор.	Сам. Роб.	Конс.	Форма контролю/ Бали
Змістовий модуль 1. Суспільство, його структура та функції						
Тема 1. Суспільство, його історичні типи і форми.	14	-	-	12	2	Р – реферат ДС
Тема 2. Теорія громадянського суспільства.	16	1	1	12	2	УО ДБ / 3
Тема 3. Структурні характеристики громадянського суспільства.						Р, УО / 3

Тема 4. Права і свободи людини та громадянина.	15	1	1	12	1	Р, УО, ДБ / 3
Тема 5. Громадянське суспільство і держава.	14	1	-	12	1	ДС, УО, Р ІНДС / 3
Тема 6. Міжнародні організації. Філософія виживання людства.	14	1	-	12	2	ДБ, УО, РМГ / 3
Разом за модулем 1	73	4	2	60	8	15
Змістовий модуль 2. Громадянське суспільство і демократія в Україні						
Тема 7. Базові засади демократії, її принципи та цінності.	12	1	-	9	2	Р – реферат / 3
Тема 8. Національно-державне будівництво і демократія.	13	1	1	9	2	ДБ / 3
Тема 9. Місцеве самоврядування як інститут публічної влади та громадянського суспільства.	12	1	-	9	2	ДС / 3
Тема 10. Громадянське суспільство в Україні.						
Тема 11. Громадська активність та участь громадян у політиці.	11	1	1	9		3
Разом за модулем 2	47	4	2	36	6	15
Види підсумкових робіт (за потреби)						30
Модульна контрольна робота						60
ІНДЗ (за наявності)						10
Всього годин/Балів	120	8	4	96	14	100

Форма контролю: УО – усне опитування, ДС – дискусія, ДБ – дебати, КР – контрольна робота, МКР – модульна контрольна робота, РМГ – робота в малих групах, Р – реферат, ІНДС – індивідуальне науково-дослідне завдання.

ТЕМА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Теми	Кількість годин
	<i>Змістовий модуль 1. Суспільство, політична влада та її носії</i>	
1.	Семінарське заняття 1. Характеристика сучасного суспільства 1. Поняття «суспільство». Особливості формування суспільства (природно-географічний економічний, політичний та інший чинники). 2. Сутність суспільства, його типи і форми. 3. Соціальна структура. 4. Етнокультурний вимір суспільства.	2
2.	Семінарське заняття 2. Теорія громадянського суспільства 1. Поняття «громадянське суспільство». 2. Характеристика громадянського суспільства. 3. Структура та функції громадянського суспільства.	2
3.	Семінарське заняття 3. Характеристика громадянського суспільства 1. Сутність і структура громадянського суспільства (організації, фонди, товариства та ін.). 2. Громадянське суспільство і держава. 3. Взаємозв'язок громадянського суспільства та демократії.	2
4.	Семінарське заняття 4. Права і свободи людини та громадянина 1. Поняття прав людини та їх класифікація. 2. Загальна Декларація прав людини. 3. Міжнародна система захисту прав і свобод людини.	2

	4. Конституційне забезпечення і механізми захисту прав людини в Україні.	
5.	Семінарське заняття 5. Громадянське суспільство і держава 1. Тракткування держави на різних етапах історії (від Античності, Середньовіччя, Нового часу до сучасності). 2. Типи сучасних держав: демократична, правова, соціальна. 2. Республіки. 3. Монархії. 4. Унітарні та федеративні держави.	2
6.	Семінарське заняття 6. Тоталітарні та авторитарні політичні системи та режими 1. Політична влада і громадянське суспільство. 2. Знаки тоталітарного політичного режиму. 3. Громадянське суспільство і тоталітаризм. 4. Громадянське суспільство в авторитарних державах.	2
7	Семінарське заняття 7. Міжнародні організації. Філософія виживання людства 1. Історія міжнародних недержавних організацій у XIX ст. 2. Типологія міжнародних недержавних організацій. 3. Масові громадські ініціативи та рухи XX ст. 4. Глобальні проблеми сучасності.	
	Змістовий модуль 2. Громадянське суспільство і демократія	
8.	Семінарське заняття 8. Базові засади демократії, її принципи та цінності 1. Принципи демократії. 2. Цінності демократії. 3. Економічні, соціальні та духовні основи демократії.	2

9	Семінарське заняття 9. Національно-державне будівництво і демократія 1. Поняття нації та націоналізму. 2. Особливості національно-державного будівництва в країнах світу. 3. Роль національної культури та мови у розбудові нації.	
10	Семінарське заняття 10. Місцеве самоврядування як інститут публічної влади та громадянського суспільства 1. Сутність місцевого самоврядування. 2. Історичні типи та форми місцевого самоврядування. 3. Реформа децентралізації в Україні.	2
11	Семінарське заняття 11. Україна в умовах переходу до демократії 1. Причини та наслідки розпаду СРСР. 2. Наслідки перебудови в Україні. 3. Особливості переходу України до демократії.	2
12	Семінарське заняття 12. Громадянське суспільство в Україні 1. Нормативно-правова база діяльності громадянського суспільства. 2. Помаранчева революція 2004 р. 3. Євромайдан 2014 р. та його наслідки у розвитку громадянського суспільства.	2
13	Семінарське заняття 13. Громадська активність та участь громадян у політиці 1. Структура громадських об'єднань. 2. Напрями діяльності громадських організацій. 3. Громадські ініціативи та рухи.	4

	4. Волонтерський рух і благодійництво в умовах російсько-української війни. 5. Напрями діяльності громадських організацій на Волині.	
14	Разом	28

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Самостійна робота здобувачів вищої освіти виконується за завданням і під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Вона вміщує як повністю самостійне засвоєння окремих тем освітнього компонента, так й опрацювання тем, які розглядаються під час аудиторної роботи. Під час самостійної роботи здобувачі освіти опрацьовують та конспектують навчальну, наукову і довідкову літературу, виконують завдання, спрямовані на закріплення знань і формування умінь та навичок, готуються до поточного контролю з освітнього компонента.

Самостійна робота здобувачів передбачає підготовку до лекційних та практичних занять, виконання індивідуальних завдань, що сприятимуть поглибленню й розширенню знань та інтересу до пізнавальної діяльності, формуванню творчої особистості спеціаліста, здатного до самовдосконалення та самоосвіти. Рекомендується підготовка індивідуального науково-дослідного завдання як одного з видів самостійної роботи.

№ п/п	Завдання	Кількість годин
1.	Опрацювання лекційного матеріалу. Сутнісні характеристики поняття «суспільство». Основні типи суспільств.	3
2.	Використовуючи бібліотечний каталог, складіть список літератури до теми формування громадянського суспільства в Україні.	3

3.	Складіть список використаних джерел і літератури до вашої теми курсової роботи з громадянської освіти та методики її навчання.	3
4.	Проаналізуйте наукові поняття: громадянське суспільство, група тиску, професійні спілки (профспілки), суспільний рух.	3
5.	Опрацювання матеріалу на тему «Громадянське суспільство і держава»	3
6.	Підготовка до семінарського заняття на тему «Ідейні витоки тоталітаризму»	2
7.	Опрацювання лекційного матеріалу на тему: Специфіка тоталітаризму порівняно з демократією та авторитаризмом.	3
8.	Обговорення змісту основних теорій місцевого самоврядування.	3
9.	Опрацювання основних принципів та політичних ідей лібералізму.	3
10.	Обговорення проблеми особливостей націоналізму.	1
11.	Визначити сутність та зміст поняття «глобальні проблеми». Пояснити основні причини виникнення глобальних проблем сучасності та основні напрями їх попередження та подолання.	3
	Разом	30

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується у формі написання тез (обсягом 2–3 сторінки) на щорічну наукову конференцію у ВНУ імені Лесі Українки за обраною здобувачем темою кваліфікаційної роботи та складеним відповідно до кожної теми планом. Для виконання індивідуального навчально-дослідного завдання необхідно опрацювати відповідну наукову

літературу за темою. Тези мають відповідати загальним вимогам. Обов'язковими серед яких є: обґрунтування теми, наявність відповідної структури (вступ, виклад матеріалу, список використаних джерел і літератури), власні висновки і узагальнення на основі викладеного матеріалу. Максимальна оцінка – 10 балів.

Політика оцінювання

Під час вивчення освітнього компонента «Історія громадянського суспільства» застосовується поточний та підсумковий семестрові форми контролю. Передбачено обов'язковий контроль вивчення навчального матеріалу, віднесеного на самостійну роботу. Поточний контроль (засвоєння окремих тем) проводиться у формі усного опитування або письмового міні-контролю на лекціях та семінарських заняттях, у формі виступів здобувачів вищої освіти з доповідями, участі в дискусіях на семінарських заняттях, у формі написання рефератів, розв'язування кейсів, підготовки ІНДЗ.

Оцінювання навчальних успіхів здобувача вищої освіти здійснюється на основі відвідування лекцій, семінарських занять, виконання усіх видів завдань, запланованих ОК. Відвідування лекційного та семінарського курсів є обов'язковим. Поточне оцінювання здійснюється за результатами підготовки студента до семінарських занять та виконання тестових завдань (середня арифметична оцінка 12 б.).

Модульні контрольні роботи виконуються у письмовій або тестовій формах (30 б.). В разі неможливості бути присутнім на заняттях, студент має повідомити про це старосту групи і складає пропущену тему або виконує завдання модульної контрольної роботи викладачеві індивідуально. За бажанням (при недостатній кількості балів) і консультацією із викладачем студент може додатково виконати індивідуальне завдання, скласти тести, виконати завдання в системі Moodle за певною темою і в такий спосіб підвищити підсумковий бал.

У разі підписання здобувачем вищої освіти індивідуального плану обов'язковим є відвідування семінарських занять. Високо оцінюється прагнення

здобувачів вищої освіти: регулярно відвідувати заняття; систематично засвоювати навчальний матеріал; активно працювати на лекційних і семінарських заняттях, брати участь в обговоренні дискусійних питань; повною мірою долучатися до активних форм навчання; відпрацьовувати пропущені семінарські заняття. З поважних причин (наприклад, хвороба, міжнародна мобільність та ін.) навчання може відбуватись в он-лайн формі.

Не підтримуються пропуски занять здобувачів з неповажних причин та запізнення на заняття; користування мобільним телефоном чи іншими мобільними пристроями під час заняття (окрім випадків, передбачених навчальним планом та методичними рекомендаціями викладача); списування та плагіат.

Увесь навчальний процес відбуватиметься на засадах чесності, справедливості, відповідальності за результати своєї роботи, довіри до усіх учасників дидактичного процесу, об'єктивності оцінювання, толерантності, соціальної та гендерної рівності.

Порушення академічної доброчесності (недбайливе цитування, присвоєння чужих ідей чи робіт, плагіат, псевдоавторство, неповажне ставлення до учасників освітнього процесу тощо) не допускається. Вивчення освітнього компонента здійснюється за умов дотримання здобувачами освіти та викладачем [Кодексу академічної доброчесності Волинського національного університету імені Лесі Українки від 30.10.2020 р.](http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/Kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti.pdf) URL: <http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/Kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti.pdf>.

Результати навчання, здобуті здобувачем освіти шляхом неформальної та/або інформальної освіти, визнаються у ВНУ імені Лесі Українки шляхом валідації. Порядок та процедура визнання регламентується «Положенням про визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті у ВНУ імені Лесі Українки». Визнанню можуть підлягати такі результати навчання, отримані в неформальній освіті (професійні курси/тренінги, громадянська освіта, онлайносвіта, професійні стажування та ін.), які за тематикою, обсягом вивчення та змістом відповідають силабусу ОК.

Окремі теми, змістовий модуль чи ОК можуть бути перезараховані здобувачу вищої освіти відповідно до «Положення про підготовку здобувачів освіти у ВНУ імені Лесі Українки з використанням елементів дуальної форми здобуття освіти».

Загалом оцінювання здобувачів здійснюється відповідно до «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти ВНУ імені Лесі Українки». Максимальну кількість балів (100) можна набрати упродовж семестру за результатами виконання усіх видів робіт, які передбачені силабусом.

Максимальна кількість балів за поточну навчальну діяльність із ОК становить 40 балів (20 балів за один змістовий модуль). Після завершення вивчення тем кожного з 2-х змістових модулів здійснюється модульний контроль у формі виконання здобувачем освіти модульної контрольної роботи. Максимальний бал, отриманий за 2-і модульні контрольні роботи, становить 60 балів. Підсумкова модульна оцінка визначається в балах як сума поточної та контрольної модульних оцінок. Модуль зараховується здобувачеві, якщо він успішно виконав всі види навчальної роботи, передбачені силабусом освітнього компонента. Перескладання будь-яких видів робіт, передбачених силабусом освітнього компонента, з метою підвищення підсумкової модульної оцінки не дозволяється.

Консультації здобувачам вищої освіти надаються: на кафедрі згідно графіку; онлайн через Університетський портал – Office 365, за допомогою Viber чи електронної скриньки (за попередньою домовленістю з викладачем).

Якщо здобувач не має заборгованості з тем, винесених на оцінювання, та отримав протягом семестру не менше 60 балів, то одержує відповідний підсумковий бал – задовільно (60–74), добре (75–89), відмінно (90–100). У випадку, коли студент отримав менше як 60 балів або хоче покращити результат, то складає екзамен згідно з розкладом, затвердженим навчальним відділом Волинського національного університету імені Лесі Українки. Якщо студент не склав іспит з першого разу, то має можливість перескладати його. Під час вивчення ЩК передбачена можливість визнання отриманої здобувачем вищої освіти неформальної освіти як оцінку з окремих тем згідно з [Положенням про](#)

визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті у Волинському національному університеті імені Лесі Українки від 29.06.2022 р. URL: <http://surl.li/daloo>

Розподіл балів, які можна набрати упродовж семестру:

1. Поточне оцінювання з відповідних тем (максимум 30 балів).
2. Виконання ІНДЗ, яке зараховується у поточний контроль (максимум 10 балів).
3. Модульні контрольні роботи (максимум 60 балів).

Поточний контроль (мах = 40 балів)			Модульний контроль (мах = 60 балів)		Загальна кількість балів
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	ІНДЗ	МКР 1	МКР 2	
15 балів	15 балів	10	30 балів	30	100
12 балів – робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей обраховується середньоарифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число	12 балів – робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей обраховується середньоарифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число	балів	балів		

ділиться на кількість відповідей). 3 бали – за активну участь у роботі на семінарських заняттях (доповнення, виступи з повідомленнями, рефератами, рецензування відповідей і т. д.).	ділиться на кількість відповідей). 3 бали – за активну участь у роботі на семінарських заняттях (доповнення, виступи з повідомленнями, рефератами, рецензування відповідей і т. д.).			

Оцінювання роботи здобувачів вищої освіти на семінарських заняттях за 12 бальною шкалою:

1–3 бали – незадовільна відповідь з конспектом або ксерокопіями;

4–6 балів – неповна відповідь на поставлене питання з конспектом без самостійного володіння матеріалом;

7–9 балів – повна відповідь, здобувач вищої освіти лише частково користується конспектом;

10–12 балів – самостійна, повна відповідь без використання конспекту, виявлене вміння аналізувати, порівнювати матеріал, робити висновки та узагальнень.

Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль з освітнього компонента проводиться в усній формі у вигляді семестрового екзамену. Підсумкова семестрова оцінка з

освітнього компонента виставляється без складання іспиту за результатами поточного і модульного контролю у випадку, якщо здобувач освіти успішно виконав усі завдання, передбачені силабусом, і набрав при цьому не менше як 75 балів та погоджується з оцінкою. Така оцінка виставляється в день проведення екзамену в присутності здобувача освіти.

Іспит складається, якщо здобувач освіти: 1) за результатами поточного і модульного контролю набрав менше 75 балів; 2) бажає підвищити рейтинг. У цьому випадку бали, набрані здобувачем за результатами модульних контрольних робіт, анулюються; екзаменаційна оцінка визначається в балах за результатами відповіді на 3-и теоретичні екзаменаційні питання, внесені до білету, за шкалою від 0 до 60 балів.

Підсумкова семестрова оцінка у випадку складання іспиту визначається як сума поточної семестрової та екзаменаційної оцінок у балах (максимально – 100 балів). Зазначена оцінка заноситься до екзаменаційної відомості та індивідуального навчального плану (залікової книжки) студента.

Повторне складання екзамену допускається не більше як два рази: один раз – викладачеві, другий – комісії, яку створює декан факультету.

Терміни проведення підсумкового семестрового контролю встановлюються графіком навчального процесу

Шкала оцінювання

Оцінка в балах	Лінгвістична оцінка	Оцінка за шкалою ECTS	
		оцінка	пояснення
90 – 100	Відмінно	A	відмінне виконання
82 – 89	Дуже добре	B	вище середнього рівня
75 – 81	Добре	C	загалом хороша робота
67 – 74	Задовільно	D	непогано
60 – 66	Достатньо	E	Виконання відповідає мінімальним критеріям
1 – 59	Незадовільно	Fx	Необхідне перескладання

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЗМІСТОВИХ МОДУЛІВ

Змістовий модуль 1

Лекція 1. Суспільство, його історичні типи і форми

План

1. Поняття «суспільство», його сутнісна характеристика.
2. Історичні типи та форми суспільств.
3. Соціальні інститути, процедури та організації.
4. Комунікація.
5. Наука і суспільство.

Рекомендована література

1. Метельова Т. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства. *Віче*. 2015. № 4. С. 2–5.
2. Основи демократії: підручник для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-є вид. онов. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
3. Патнам Р. Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. з англ. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
4. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI від 19 квітня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 22.01.2025).
4. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.

6. Токвіль Алексис де. Демократія в Америці: пер. з фр. / предм. Гарольда Дж. Ласки. Москва: Прогрес, 1992. 554 с.
7. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

Семінарське заняття 1. Характеристика сучасного суспільства

План

1. Поняття «суспільство». Особливості формування суспільства (природно-географічний економічний, політичний та інші чинники).
2. Сутність суспільства, його типи і форми.
3. Соціальна структура.
4. Етнокультурний вимір суспільства.

Дослідники виділяють широке та вузьке тлумачення поняття суспільства. У широкому розумінні суспільство розглядається як частина матеріального світу, що відособилася від природи у формі життєдіяльності людей, що історично розвивається. У вузькому розумінні суспільство – це певний етап людської історії.

Організоване суспільство називається *соціум* – спільнота людей, які живуть в умовах спільного соціального порядку, розподіляють працю із забезпечення спільної життєдіяльності, між якими встановлено певну субординацію та залежність, що створює стійку соціальну систему та різні соціальні інститути.

Типи суспільств: *раннє* або *досучасне суспільство* (суспільства мисливців, збирачів, скотарів, аграрне, традиційне) *сучасне* або *індустріальне суспільство*, *постіндустріальне суспільство*.

Ознаки постіндустріального суспільства. Концепція *інформаційного суспільства*. За розвитком демократії, гуманізму та права, здатності до

соціальної мобільності, суспільні суспільства поділяються на *закриті* та *відкриті*. Основними елементами відкритого суспільства є наявність громадянського суспільства, демократичної, соціальної та правової держави.

Контрольні питання та завдання

1. Що таке суспільство на відміну від природи?
2. Чому комунікація є основою пояснення сутності суспільства ?
3. Розкрийте зміст основних сфер життєдіяльності суспільства.
4. Поясніть сутність і зміст соціального інституту.
5. Перелічіть ознаки, що характеризують суспільство відкритого доступу.
6. Перелічіть ознаки, що характеризують суспільство обмеженого доступу.

Рекомендована література

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: хрестоматія* / упоряд. Віталій Лях. Київ: Либідь, 1996. С. 94–250.
2. Гаєк Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш формат, 2022. 208 с.
3. Гантінгтонг С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. з англ. Тарас Цимбал. Київ: Наш формат, 2020. 448 с.
4. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія; за наук. ред. В. П. Бежа / редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.
5. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест; пер. з англ. Тарас Цимбал. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.

6. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ: ІПІНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
7. Резнік В. Реконцептуалізація легітимації у контексті теорії структурації Е. Гіденса. *Соціальні виміри суспільства*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2018. Вип. 10. С. 28–38.
8. Соціологія: підручник / Ю. Ф. Пачковський, Н. В. Коваліско, І. В. Городняк та ін.; за ред. Ю. Ф. Пачковського. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 418 с.
9. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України, 2016. 284 с.

Лекція 2. Теорія громадянського суспільства

План

1. Поняття «громадянське суспільство».
2. Витоки ідеї громадянського суспільства, його сутність.
3. Історія розвитку громадянського суспільства.
4. Характеристика громадянського суспільства.
5. Громадянське суспільство в Україні.

Семінарське заняття 2. Теорія громадянського суспільства

План

1. Поняття «громадянське суспільство».
2. Характеристика громадянського суспільства.
3. Структура та функції громадянського суспільства.

Поняття «громадянського суспільства». Громадянське суспільство та демократія. Держава і громадянське суспільство. Структура сучасного громадянського суспільства. Типологія громадських об'єднань. «Третій сектор». Незалежні ЗМІ як складова громадянського суспільства. Солідарність, як основа життєдіяльності громадянського суспільства. Громадянське суспільство та політика. Амбівалентність взаємовідносин між державою та громадянським суспільством. Особливості діяльності інститутів громадянського суспільства в демократичних та недемократичних суспільствах. Місцеве самоврядування та самоорганізація місцевих громад.

Контрольні питання та завдання

1. Розкрийте зміст поняття «громадянське суспільство».
2. Охарактеризуйте історичні стадії розвитку громадянського суспільства.
3. Головні ознаки (риси) сучасного громадянського суспільства.
4. Охарактеризуйте теоретичні підходи сучасної західної науки в дослідженні громадянського суспільства (*L-традиція* і *M-традиція*).
5. Як класифікуються громадські об'єднання?
6. Як співвідноситься розвиток громадянського суспільства і демократії?
7. Які функції виконує громадянське суспільство?
8. Охарактеризуйте структуру сучасного громадянського суспільства однієї із західноєвропейських країн.
9. Особливості діяльності лобістських організацій.
10. У чому полягає принципова відмінність між традиційними (старими) та новими соціальними рухами?
11. Чи можуть соціальні рухи бути ефективним каналом реалізації масової громадянської участі?
12. З огляду на характеристики феномену «соціальний капітал» проаналізуйте його вплив на розвиток демократичної держави та громадянського суспільства. Окресліть перспективи налагодження взаємодії між державною владою та громадянськими (громадськими)

організаціями та асоціаціями) через накопичення в суспільстві соціального капіталі а, відтак, і перспективи активізації участі населення в суспільно-політичному житті держави.

Рекомендована література

1. Метельова Т. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства. *Віче*. 2015. № 4. С. 2–5.
2. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.
3. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

Лекція 3. Структурні характеристики громадянського суспільства

План

1. Природа, зміст та структура громадянського суспільства.
2. Мережа громадських організацій, їх класифікація.
3. Функції громадських організацій.
4. Умови забезпечення успішного функціонування громадянського суспільства.

Семінарське заняття 3. Характеристика громадянського суспільства

План

1. Сутність і структура громадянського суспільства (організації, фонди, товариства та ін.).
2. Громадянське суспільство і держава.
3. Взаємозв'язок громадянського суспільства та демократії.

Контрольні питання та завдання

1. Охарактеризуйте взаємопов'язаність і взаємозалежність процесів становлення і розвитку громадянського суспільства та демократії.
2. Якими механізмами (інструментами) громадянське суспільство може позитивним чином впливати на проведення демократичних реформ в державі?
3. Вкажіть умови забезпечення успішного функціонування громадянського суспільства.
4. Обґрунтуйте, чому необхідною умовою існування громадянського суспільства є незалежні засоби масової інформації (ЗМІ) та засоби масової комунікації (ЗМК)?
5. Доведіть вплив засобів масової комунікації (соціальних мереж) на процеси громадської самоорганізації, формування громадської думки, її позбавлення від впливу маніпулятивних інформаційно-комунікаційних технологій.
6. Які чинники перешкоджають тому, щоб засоби масової комунікації (соціальні мережі) стали дієздатним і впливовим інститутом громадянського суспільства?
7. Доведіть, що громадянське суспільство як сукупність неполітичних відносин дає змогу розмежувати сфери політичного та неполітичного життя суспільства.
8. Наведіть приклади сучасних практик громадської самоорганізації.
9. Здійсніть аналіз переформатування діяльності громадських організацій та асоціацій на регіональному рівні, зокрема на прикладі Волинської області.
10. Наведіть приклади індивідуального залучення громадян до суспільно-корисних справ. Як вони співпрацюють з громадськими організаціями.
11. Доведіть, що волонтерство є найбільш поширеною формою громадської активності.

Рекомендована література

1. Гаєк Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш формат, 2022. 208 с.
2. Гамза І. А. Суспільно-політичні рухи: навч. посіб. Київ: НаУКМА, 2018. 176 с.
3. Метельова Т. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства. *Віче*. 2015. № 4. С. 2–5.
4. Основи демократії: підручник для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-є вид. онов. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
5. Патнам Р. Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. з англ. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
4. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-VI від 22 березня 2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
5. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.
6. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

Лекція 4. Права і свободи людини та громадянина

План

1. Історія становлення і розвитку прав людини.
2. Різновиди прав людини.
3. Міжнародні конвенції та практики про права людини.

Еволюція сучасного розуміння прав людини має давню історію. Воно невід'ємне від характеру відносин між державою та громадянським суспільством.

Історія становлення і розвитку прав людини. Різновиди прав людини. «Природні права» і «права людини». Права людини в історичній ретроспективі.

Права людини у стародавніх народів (особа поглиналася державою). Доба Середньовіччя (з перевагою індивідуалістичного початку, громадянське суспільство поглинуло державу, в результаті особисті права розширились не на користь держави. Це призвело до зловживань, вищим проявом яких стало право приватних війн). У греко-римський період та період середньовіччя доктрина природного права зводилася головним чином до обов'язків. Окрім того визнавалася легітимність рабства і кріпацтва. Громадянські права асоціювалися з вільними громадянами лише чоловічої статі.

На цьому шляху важливою історичною подією є Велика Хартія вольностей 1215 р., коли англійські дворяни примусили короля Англії підписати хартію, яка обмежувала владу короля і встановила над ним верховенство права. У Новий час ХУІІ – ХУІІІ ст. відбувся перехід до ліберальних уявлень свободи та рівноправ'я, насамперед права приватної власності. Декларація про незалежність 1776 р.

Організація Об'єднаних націй. Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 р. Міжнародні конвенції та акти про права людини.

Права людини в Україні. Етапи становлення прав людини в Україні в історичній перспективі. Закріплення прав людини в умовах незалежної України. Національна система захисту прав людини в Україні базується на зобов'язаннях держави, визначених чинним законодавством і реалізується через: правоохоронні органи; суди; Конституційний суд України; уповноваженого Верховної влади України з прав людини. Окрім національної системи, значну роль в захисті прав людини відіграє *громадянське суспільство* з його інститутами.

Семінарське заняття 4. Права і свободи людини та громадянина

План

1. Поняття прав людини та їх класифікація.
2. Загальна Декларація прав людини.

3. Міжнародна система захисту прав і свобод людини.
4. Конституційне забезпечення і механізми захисту прав людини в Україні.

Контрольні питання та завдання

1. Охарактеризуйте основні види прав людини.
2. Розкрийте зміст кожного із трьох поколінь прав людини.
3. Розкрийте зміст та особливості структури Загальної декларації прав людини.
4. Що є спільного і чим відрізняються права людини і права громадянина?
5. Які інститути забезпечують захист прав людини в світі?
6. Якою є роль ООН в унормуванні прав людини та громадянина.
7. Здійсніть аналіз політичних прав громадян в Україні.
8. Здійсніть аналіз соціальних прав громадян в Україні.
9. Здійсніть аналіз економічних прав громадян в Україні.
10. Охарактеризуйте зміст поняття конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні, їх співвідношення.
11. Охарактеризуйте конституційний досвід розвитку України, його історичне правонаступництво.
12. Розкрийте механізми захисту прав людини в Україні.
13. У чому полягає зміст культурних прав громадян України?

Рекомендована література

1. Бортнікова А. В. Місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 372 с.
2. Гаек Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш формат, 2022. 208 с.
3. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (дата звернення: 05.01.2025).
2. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці / пер. з англ. Т. Завалія. Львів: Кальварія, 2004. 280 с.

3. Загальна декларація прав людини. Прийнята 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 22.01.2025).
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. Львів: Наш Світ – 2000, 2016. 1000 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Редакція від 2 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.01.2025).
6. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.12.2024).
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 21.12.2024).
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 21.12.2024).
8. Права людини: концепції, підходи, реалізація / пер. з англ.; під ред. Б. Зізік; гол. ред. і автор серії Дж. Перлін; наук. ред. В. Добровський. Київ: Вид-во «Ай Бі», 2003. 263 с.
9. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-ХІІ від 23 квітня 1991 р. Редакція від 31.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 20.01.2025).
10. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ: Видано Департаментом громадської інформації ООН. 67 с.
11. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.

Лекція 5. Громадянське суспільство і держава

План

1. Держава як форма організації суспільства.
2. Трагування держави на різних етапах історії людства (від Античності, Середньовіччя, Нового часу до сучасності).

3. Проблема взаємодії громадянського суспільства і держави.
4. Ознаки держави. Типи держав.
5. Форми правління та устрою держав світу.

Питання взаємодії громадянського суспільства та соціально-правової держави є одним з найважливіших у політичній науці. Перебуває у центрі уваги багатьох гуманітарних наук.

Держава з її великим ресурсним потенціалом здатна створити сприятливі умови для самореалізації суспільства, а може і заблокувати всі його потяги до самостійних дій. Громадянське суспільство є одним із інститутів, здатним забезпечити ефективне функціонування держави. Тобто певною мірою вони (держави і громадянське суспільство) потрібні один одному і здатні максимально розкрити свій потенціал лише в умовах демократії.

Семінарське заняття 5. Громадянське суспільство і держава

План

1. Трактуювання держави на різних етапах історії (від Античності, Середньовіччя, Нового часу до сучасності).
2. Типи сучасних держав: демократична, правова, соціальна.
2. Республіки.
3. Монархії.
4. Унітарні та федеративні держави.

Держава на різних етапах історії людства (від Античності, Середньовіччя, Нового часу до сучасності). Проблема взаємодії громадянського суспільства і держави. Ознаки держави. Типи держав. Форми устрою держави і організація управління.

Громадянське суспільство – один з інститутів, здатний забезпечити ефективне функціонування держави і розкрити свій потенціал лише в умовах демократії.

Контрольні питання та завдання

1. Що означає поняття «держава» в широкому та вузькому значеннях?
2. Дайте загальні ознаки держави та охарактеризуйте їх.
3. Чим відрізняється світська держава від теократичної?
4. Що є спільного та відмінного в демократичній, правовій та соціальній державах?
6. Розкрийте причини виникнення та назвіть головні ознаки соціальної держави.
7. Охарактеризуйте правову державу.
8. Якими є головні ознаки демократичної держави?
9. Що є спільного та відмінного в демократичній, правовій та соціальній державах?
10. Назвіть відмінності моделі «нація-держави» від моделі «держава-нація».
11. У чому полягають сутнісні відмінності між поняттями «форма державного правління» та «система державного правління»?
12. Які форми державного правління вам відомі?
13. Надайте характеристику республіканським системам правління.
14. Що ви знаєте про монархічні системи правління? Назвіть основні різновиди монархічних форм правління.
15. Чим відрізняється світська держава від теократичної і клерикальної?
16. Якими є головні ознаки республіки?
17. У чому полягає відмінність президентської республіки від парламентської?
18. Розкрийте недоліки та переваги напівпрезидентської республіки.
19. Визначте характерні відмінності понять «політико-територіальний» та «адміністративно-територіальний» устрій держав. Назвіть основні форми державного устрою.

20. Використовуючи набуті знання здійсніть аналіз типу Української держави за Конституцією України.
21. Надайте розгорнуту характеристику унітарним державам.
22. Надайте розгорнуту характеристику унітарним та федеративним формам державного устрою.
23. У чому полягає специфіка федеративної форми державного устрою?
24. Що таке автономія і якими є їхні різновиди?
25. Охарактеризуйте Україну за формою державного правління та устрою.

Рекомендована література

1. Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу: навч. посіб. / за заг. ред. Ю. Ковбасюка, М. Орлатого. Київ: НАДУ, 2015. 628 с.
2. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. ма передмова О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
3. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / пер. з нім. Микола Кушнір. Київ: Видав. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.
4. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. При Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 1. Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. 2011. 748 с.
5. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / пер. з італ.: Анатоль Перепада. Київ: Основи, 1998. 492 с.
7. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2018. 260 с.
8. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.
9. Stepan A. Ukraine: Improbable democratic «nation-state» but possible democratic «state-nation»? Post-Soviet affairs. Columbia, 2005. № 4. P. 279–308.

Лекція 6. Тоталітарні та авторитарні політичні системи та режими

План

1. Тоталітарні та авторитарні режими.
2. Ідеологія і тоталітарні практики ХХ ст.
3. «Рашизм» – політична доктрина правлячого режиму РФ.
4. Збройна агресія РФ проти України.

Рекомендована література

1. Горбатенко В. П. Рашизм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення 29.01.2025).
2. Горбатенко В. П. Визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики неототалітаризму. Політологічний вісник. 2024. № 92. С. 65–80.
3. Романюк А. С. Історія західних політичних вчень: політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст.: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 255 с.
4. Рашизм. URL: https://banruscism.kubg.edu.ua/images/Zmist/RAShYZM_YaK_RIZNOVYD_FAShYZMU.pdf. (дата звернення 29.01.2025).

Семінарське заняття 6. Тоталітарні та авторитарні політичні системи та режими

План

1. Політична влада і громадянське суспільство.
2. Знаки тоталітарного політичного режиму.
3. Громадянське суспільство і тоталітаризм.
4. Громадянське суспільство в авторитарних державах.

Тоталітаризм є уособленням політико-філософської думки і суспільної практики. Йдеться, насамперед, про *фашизм, нацизм і більшовизм* (у більш широкому контексті *ленінізм/сталінізм*). По відношенню до суспільства поняття «тоталітаризм» означає управління соціальною системою як цілим зі всіма її елементами, в тому числі людьми, їх свідомістю тощо. Тоталітаризм є принципово відмінним явищем у порівнянні із іншим деспотичним режимом: деспотією або тиранією. Цей феномен є насамперед ідеологічним – він народжений ідеологією та існує заради неї.

Якщо в традиційному деспотичному суспільстві політична влада самоцінна, а її носії використовують ідеологію як засіб для підтримки своєї влади, то для носіїв тоталітаризму ідеологія є головною цінністю, а політична влада завойовується ними з метою утвердження відповідної ідеології. До того ж їх ідеологія завжди розрахована на маси, а не на елітні групи суспільства.

Характерною особливістю тоталітарних режимів є те, що вони повністю орієнтовані в майбутнє. Механізм становлення тоталітарного режиму обов'язково пов'язується з існуванням ідеологізованої тотальної мети: Тисячолітній рейх (фашистська Німеччина), соціалізм або комунізм (СРСР, Китай). Засобом досягнення такої мети має бути *тотальна війна*, оскільки неодмінною складовою частиною тоталітарної ідеології є формування образу ворога (всередині країни та за її межами) за класовою, ідеологічною або національно-расовою ознаками. Тоталітаризм невід'ємно пов'язується з мілітаризацією економіки. В умовах тоталітаризму суспільство функціонує за принципом «заборонено все, крім того, що дозволено». По суті в такому суспільстві держава запроваджує тотальний контроль над усіма важливими сферами життя громадян і за також їхнім способом мислення.

Особливість тоталітаризму – одержавлення особистості.

Контрольні питання та завдання

1. Визначить ідейні витoki і сутність тоталітаризму.

2. У чому полягає специфіка тоталітаризму порівняно з демократією та авторитаризмом?
3. З'ясуйте соціальну природу фашизму. Чи можливе виникнення фашизму сьогодні?
4. Розкрийте змістовні характеристики авторитарного політичного режиму.
5. У чому полягає відмінність між політичною системою і політичним режимом?
6. Охарактеризуйте відмінності тоталітарних політичних режимів в Італії, Німеччині та СРСР?
7. У чому полягають сила і слабкість авторитаризму?
8. Які чинники (внутрішні та зовнішні) призвели до падіння тоталітарних режимів?

Рекомендована література

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. 2-ге вид. / пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
2. Бортніков В. І., Пархом'юк А. І. Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944–2009): монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 384 с.
3. Гаєк Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш формат, 2022. 208 с.
5. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. / пер. з нім. А. Орган. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. 109 с.
6. Дейвіс Н. Європа: історія / пер. с англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
7. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

9. Орвелл Дж. 1984 / пер. з англ. Віктор Шовкун. Буча: Вид-во Жупанського, 2015. 312 с.
11. Стус В. Палімпсет. Вибране. Київ: Факт, 2003. 432 с.
12. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.
13. Хантингтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. англ. Тарас Цимбал. Київ: Наш формат, 2020, 448 с.
14. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Ін-т Альберта Ейнштейна. 87 с. URL: https://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf (дата звернення: 12.01.2025).

Лекція 7. Міжнародні організації. Філософія виживання людства

План

1. Роль міжнародних організацій у міждержавних відносинах XIX ст.
2. Поняття, види і структура міжнародних організацій.
3. Міжнародні відносини у XX ст.
4. Ризики та виклики глобалізації. Напрями врегулювання глобальних проблем.

Міжнародні права. Права людини в ООН. Загальна Декларація прав людини. Міжнародний пакт про громадські та політичні права та Факультативний протокол (1978 р.) Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та політичні права. Права людини та Гельсінський процес. Конференція з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі, 3 липня 1973 р. по 1 серпня 1975 р.) Гельсінський Заключний Акт. Правозахисний рух 1960-х – 1980-х рр. у Радянському Союзі та в Україні. Конституційне забезпечення прав людини в Україні.

Семінарське заняття 7. Міжнародні організації. Філософія виживання людства

План

1. Історія міжнародних недержавних організацій у XIX ст.
2. Типологія міжнародних недержавних організацій.
3. Масові громадські ініціативи та рухи XX ст.
4. Глобальні проблеми сучасності.

Деякі західні автори ведуть історію міждержавних організацій від т. зв. Священного союзу 1815 р. Союз європейських монархів, укладений після краху наполеонівської імперії для боротьби проти революційного і національно-визвольного руху та забезпечення непорушності рішень Віденського конгресу 1814–1815 рр. Акт Священного союзу підписано 26 вересня 1815 р. в Парижі російським імператором Олександром I (1801–1825), австрійським імператором Францом II (1768–1835) і пруським королем Фрідріхом Вільгельмом III (1770–1840). 19 листопада 1815 р. до Священного союзу приєднався французький король Людовик XVIII (1755–1824), а потім і більшість монархів Європи. Великобританія, яка не приєдналася до Священного союзу, підтримувала його політику з низки питань, особливо в перші роки після створення союзу, і брала активну участь у його конгресах.

Лише в середині XIX ст. під впливом об'єктивних потреб розвитку системи міжнародних відносин з'явилися постійно діючі міжнародні організації – т. зв. міжнародні адміністративні союзи. Вони були міждержавними організаціями із вузькою компетенцією, що охоплювала питання міжнародного співробітництва в таких спеціальних галузях, як транспорт, пошта, зв'язок та ін. Утім організаційна структура цих міжнародних адміністративних союзів була слаборозвинута.

Прискорення науково-технічної революції, інтенсифікація міжнародних економічних, науково-технічних, культурних та інших зав'язків призвели до зростання ролі та значення міжнародних міжурядових організацій і збільшення їх кількості. Це стало характерною рисою світу другої половини ХХ ст. Створення і діяльність міжнародних організацій регулюються загально визнаними міжнародно-правовими принципами та нормами.

Період між світовими війнами ознаменовано появою першої у світі міжнародної організації універсального типу з широкою компетенцією – Ліги Націй, яка була створена 1919 р. з ініціативи Президента США Вудро Вільсона (1856–1924).

Сучасний етап розвитку міжнародних організацій починається з 1945 р.

Контрольні питання та завдання

1. Сутність та види міжнародних організацій.
2. Типи міжнародних організацій та їх характеристика.
3. Етапи становлення міжнародних організацій та їх особливості.
4. Розкрийте сутність основних механізмів міжнародних організацій щодо врегулювання конфліктів на міжнародній арені.
5. Назвіть основні форми міжнародної «миротворчості» та обґрунтуйте їх ефективність за тих чи інших обставин.
6. Роль ООН та інших міжнародних організацій у врегулюванні міждержавних конфліктів.
7. У чому полягає сила і слабкість ООН у питаннях запобігання та врегулювання міжнародних збройних конфліктів і війн?
7. Які функції виконує міжнародна організація ECOWAS?
8. Якими на Вашу думку мають бути гарантії безпеки України з боку міжнародного співтовариства?

Рекомендована література

1. Гаєк Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш Формат, 2022. 208 с.
2. Європейський Союз: навч. посіб. / [А. Бояр (кер. авт. кол.), Н. Карпчук, Н. Романюк та ін.]; за ред. А. Бояра, С. Федонюка. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 600 с.
3. Міжнародні організації. Кредитно-модульний курс: навч. посіб. / за ред. Козака Ю. та ін. Київ: ЦУЛ, 2019. 344 с.
4. Міжнародні організації: навч. посіб. / Т. Стройко. Київ: Кондор, 2016. 249 с.
5. Міжнародні організації (статистична база даних). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/work/stk_u/mo_u.htm 4 (дата звернення 21.01.2025).
6. Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 20.01.2025).
7. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.
8. Шпакович О. Право міжнародних організацій: курс лекцій. Київ, 2010. 84 с.
9. The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet. URL: http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5527SR_advance%20uneditedfinal.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
10. The Oxford Handbook of International Organizations; ed. by: Jacob Katz Cogan, Ian Hurd, Ian Johnstone. New York: Oxford University Press, 2016. 1244 p.

Змістовий модуль 2

Лекція 8. Базові засади демократії, її принципи та цінності

1. Поняття феномену демократії.
2. Базові засади демократії.
3. Концептуальні моделі демократії.

Етимологічне визначення демократії. Конституюючі ознаки та параметри демократії. Принципи демократії. Демократія і право. Історична зумовленість

цінностей та форм демократії. Типи демократії. Політична та соціальна демократії. Соціальна зумовленість демократії. Соціальні верстви як об'єкти та суб'єкти демократичного управління. Демократична процедура. Плюралізм і демократія. Економічний, соціальний, політичний, світоглядний плюралізм. Базові засади демократії: економічні, соціальні, культурно-духовні.

Концептуальні моделі демократії: *популістська* (концепція демократії, що виходить із уявлення про законність необмеженої влади народу як більшості); *ліберальна демократія*: уособленням індивідуальних прав і свобод людини (свобода думки, слова, друку, об'єднань та релігії, право мати особисту власність, свобода брати участь у виборах та ін.) та народного суверенітету з одночасним поєднанням форм та засобів обмеження влади (поділ влад, парламентаризм, конституціоналізм).

Доктрина консерватизму і демократія. Соціал-демократична ідея і демократія. Соціал-реформістська та революційна течії соціал-демократії. Соціал-реформізм. Демократичний соціалізм Е. Бернштейна. Революційна течія в соціал-демократії.

Проблема більшості та меншості в демократії. Концептуальні моделі демократії. Популістська демократія. Тоталітаризм. Колективістські (ідентитарні) моделі демократії. Теоретики колективістських моделей демократії. Ж.-Ж. Руссо, К. Маркс і Ф. Енгельс, В. І. Ленін. Класова сутність соціалістичної демократії. Мажоритарна, консенсусна та співгромадська демократії (А. Лейпхарт).

Елітарні моделі демократії. Структура політичної еліти. Владна еліта. Бюрократія. Номенклатура. Система рекрутування політичної еліти. Залізний закон олігархії Р. Міхельса. Концепції «демократичного елітизму» та «плюралізму еліт» (Г. Моска, В. Парето, Й. Шумпетер, Р. Даль та ін.) Особливості формування української еліти за В. Липинським. Шляхи формування сучасної української політичної еліти. Демократія участі (партиципаторна демократія). Модель учасницької демократії Д. Хелда. Переваги та недоліки демократії участі (Дж. Дьюї, Дж. Циммерман). Плюралістична

демократія. Поліархія Р. Даля. Корпоративна демократія. Теорія груп А. Бентлі. Особливості становлення демократії в Україні.

Семінарське заняття 8. Базові засади демократії, її принципи та цінності

План

1. Принципи демократії.
2. Цінності демократії.
3. Економічні, соціальні та духовні засади демократії.

Економічний розвиток і демократія. Плюралізм суб'єктів економіки як основа демократичного розвитку. Форми власності, планування і ринкові відносини як детермінанти демократичного урядування. Переваги, вади та недоліки ринкового капіталізму. Роль держави у забезпеченні стабільного економічного зростання. Вплив рівня життя на розвиток демократії.

Соціальні основи демократії. Соціальний плюралізм. Теорії соціальної стратифікації. Соціальна рівність і соціальне розшарування. Бідність і соціальне відчуження. Декомпозиція соціальної нерівності. Динаміка розвитку соціально-класової структури сучасного суспільства. Роль середнього класу у розвитку сучасного суспільства. Вплив соціальної структури на організацію суспільного життя. Соціальна мобільність. Ідентифікація. Соціальні групи як об'єкти і суб'єкти політики в демократичних та недемократичних режимах: етнічні, конфесійні, гендерні, вікові та професійні групи. Гендерна політика за демократії. Бюрократія і демократичне управління. Політичний вимір «груп інтересів». Лобіювання. Міське та сільське населення. Маргіналізація та її наслідки. Нові суспільні верстви в Україні та їх вплив на політику.

Духовні основи демократії. Політична свідомість як відображення суспільного буття. Авторитарна та демократична політична свідомість. Вплив релігії на форми суспільного буття. Роль християнства на розвиток демократії. Реформація та її вплив на розвиток демократії в Європі. М. Вебер. «Протестантська етика і дух капіталізму». Цезарепапізм і папоцезаризм.

Політична культура як явище духовного життя і складова загальної культури. Структура політичної культури. Групова та індивідуальна політична культура. Матеріальні та духовні елементи політичної культури. Політична ідеологія як форма політичної свідомості і явище політичної культури.

Теоретико-концептуальний, програмно-політичний та практичні рівні реалізації політичної ідеології. Тоталітарні та демократичні ідеології. Співвідношення ідеології і політики. Політичні традиції, цінності, символи та ідеали. Політична культура та політична поведінка. Типи політичної культури за Г. Алмондом і С. Вербою. Громадянська політична культура. Шляхи формування політичної культури суверенної України.

Контрольні питання та завдання

1. Охарактеризуйте поняття «демократія» в усьому багатстві його вимірів.
2. Чи можливо реалізувати принципи демократії, порушуючи демократичні процедури? Відповідь обґрунтуйте.
3. Охарактеризуйте економічні, соціальні та культурно-духовні основи демократії.
4. Розкрийте зміст головних принципів і цінностей демократії.
5. У чому полягає відмінність між ліберальною демократією та соціал-емократією?
6. У чому полягають відмінності між прямою, плебісцитарною та репрезентативною демократіями?
7. Які концептуальні моделі демократії Ви знаєте? У чому полягають їх переваги та недоліки?
8. Яку роль зіграв класичний лібералізм у виникненні сучасної демократії?

Рекомендована література

1. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. та передмова О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: монографія. Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2007. 524 с.
3. Гаек Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш Формат, 2022. 208 с.

4. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.
5. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. 1108 с.
6. Демократія: від теорії до практики: підручник курсу. Вид. 2-е, доп. Основ. автор і ред. Грір Берроуз / Міжнародна фундація виборчих систем. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2019. 285 с.
7. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. Львів: Наш Світ, 2000, 2016. 1000 с.
8. Основи демократії: підручник для студ. вищих навч. закладів / за ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., онов. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
9. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.
10. Растоу Д. А. Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 583–604.
11. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.
12. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. Київ: Основи, 1995. 528 с.
13. Saulnier J., Sgueo G. Democratic institutions and prosperity: The benefits of an open society / European Parliamentary Research Service. 2021. 13 p. URL: <https://cutt.ly/ECebphJ>.

Лекція 9. Національно-державне будівництво

План

1. Теорія нації.
2. Національне будівництво в Україні.

3. Роль української культури і мови у розбудові української держави.

Розбудова незалежної Української держави органічно пов'язана з процесами формування української нації. Ідеться про сукупність соціокультурних, політичних, економічних, духовних, ментальних та інших проблем і тенденцій суспільного розвитку.

Події кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. у СРСР, країнах Центральної, та Східної Європи сприяли появі низки нових незалежних держав та беззаперечно довели життєздатність національного чинника. Рушійною силою боротьби за свободу виступили на той час численні масові об'єднання громадян у вигляді демократичних рухів, фронтів, спілок: «Саюдис» у Литві, «Народний фронт» в Естонії, «Народний рух України за перебудову» в Україні, «Солідарність» в Польщі, «Громадський форум» у Чехії та Моравії та ін.

Вони були одночасно і рухами національно-патріотичними. Досвід показав, що демократична розбудова суспільства неможлива без розв'язання національного питання.

Семінарське заняття 9. Національно-державне будівництво

План

1. Поняття нації та націоналізму.
2. Роль громадянського суспільства у розбудові національної держави.
3. Національна культура та мова у розбудові нації.
4. Значення мови в міжнаціональних стосунках та її роль в державному будівництві.

Поняття: етнос, народ, нація, національність. Етнокультурне та етнополітичне трактування нації. Етнічна нація. Політична нація, громадянська нація. Повномасштабна нація. Види етнічної дискримінації та її наслідки. Соціально-економічні проблеми виникнення міжнаціональних конфліктів в країнах Центральної та Східної Європи. Право націй на самовизначення та його

реалізація. Націоналізм у вузькому та широкому значенні. Націоналізм, як конструктивний елемент етногенезу. Амбівалентність впливу націоналізму на розвиток демократії. Антигуманна сутність інтегрального націоналізму. Принципи розв'язання міжнаціональних протистоянь в демократичних і тоталітарних суспільствах. Етнічні депортації і їх наслідки. Демократичні шляхи вирішення етнонаціональних проблем. Значення мови в міжнаціональних стосунках та її роль в державному будівництві. Закон України «Про засади державної мовної політики». Хартія мов регіональних меншин. Національна свідомість і національна ідея. Вплив політики на етнічні процеси в світі. Поліетнічність сучасного світу і глобалізація.

Контрольні питання та завдання

1. Розкрийте зміст поняття «політична суб'єктність нації».
2. Що розуміється під поняттям «соціокультурні ідентичності» етнічних спільнот України?
3. Чи є націоналізм антиподом демократії?
4. Обґрунтуйте співвідношення понять «націоналізм», «патріотизм», «шовінізм».
5. Які головні проблеми та перешкоди існують на шляху формування української нації?
6. Розкрийте прояви іредентизму в історії та практиці суспільного життя в Україні.

Рекомендована література

1. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання в новій Європі / пер. з англ. Олександра Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
2. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ: Критика, 2005. 463 с.

3. Грінфелд, Л. Типи націоналізму. *Націоналізм: антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 688–703.
4. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: Інститут політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с.
5. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.
6. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. Львів: Наш Світ, 2016. 1000 с.
7. Липинський В. Націоналізм, патріотизм і шовінізм. Сучасність. 1992. № 6. С. 76–78.
8. Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. 872 с.
9. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.
10. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с. URL:[https:// ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf](https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf) (дата звернення: 22.05.2022).
11. Сміт Е. Нація і націоналізм у глобальну епоху; пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. Київ: Вид-во «Ніка-Центр», 2006. 320 с.
12. Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно методологічний аспект: кол. монографія / Ф. С. Бацевич, С. Л. Грабовська, О. В. Домораз та ін.; за заг. ред. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 330 с.
13. Stepan A. Ukraine: Improbable democratic «nation-state» but possible democratic «state-nation»? Post-Soviet affairs. Columbia, 2005. № 4. P. 279–308.

Лекція 10. Місцеве самоврядування як інститут публічної влади та громадянського суспільства

План

1. Теорія місцевого самоврядування.
2. Історичні практики функціонування місцевого самоврядування європейських міст.
3. Традиції самоврядування в містах України на засадах магдебурзького права.
4. Адміністративно-територіальна реформа в Україні.

Семінарське заняття 10. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства

План

1. Сутність місцевого самоврядування.
2. Історичні типи та форми місцевого самоврядування.
3. Реформа децентралізації в Україні.

«Місцеве самоврядування» – політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях через самоорганізацію жителів певної території за згодою і за сприяння держави.

Теорія місцевого самоврядування. Концептуальні засади теорії і практики місцевого самоврядування, наближеного до його сучасного розуміння, закладено вченими в період буржуазно-демократичних революцій в Європі. На той час набули поширення такі теорії: громадівська, державницька, муніципального

дуалізму Тоді принциповим постало питання розмежування функцій органів загальнодержавної влади і місцевого самоврядування.

Історичні практики функціонування місцевого самоврядування європейських міст. Традиції самоврядування в містах України на засадах магдебурзького права, їх збереження в сучасних умовах.

В сучасній Україні надзвичайної актуальності набула проблема реформування місцевого самоврядування на основі демократичної трансформації політичної системи й децентралізації влади, оскільки від успішної реалізації зазначеної реформи залежить доля людей, що проживають у різних куточках країни й які прагнуть стати справжніми господарями у своїх територіальних громадах.

Система місцевого самоврядування в Україні включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради.

Із прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні розпочалися реальні кроки до децентралізації. Комплексний характер реформи передбачає унормування відносин не лише між центром і регіонами в контексті підвищення ролі та значення територіальних громад, а й перетворення їх у справжні осередки місцевої демократії.

Децентралізація. Сутність процесу децентралізації полягає в переданні повноважень із центру на місця. Причому не лише повноважень, а й ресурсів, можливостей, інструментів і послуг для того, щоб бути наближеними до громадян й управляти цими процесами знизу.

Контрольні питання та завдання

1. Що таке місцеве самоврядування?
2. Розкрийте зміст основних теорій місцевого самоврядування.
3. Чи є органи місцевого самоврядування державними інституціями?
4. Розкрийте зміст процесу децентралізація?

5. Які ризики несе реформа децентралізації в Україні?
6. Поясніть зміст принципу субсидіарності в діяльності місцевого самоврядування.
7. У чому полягає зміст адміністративно-територіальної реформи в Україні?

Рекомендована література

1. Бортнікова А. В. Державна влада та місцеве самоврядування на Волині (кінець XIV – середина XVII ст.): монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 552 с.
2. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналітична доповідь / [Жаліло Я., Шевченко О., Романова В. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 192 с.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Офіційний переклад. URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 10.11.2024).
4. Концепція реформування місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 06.01.2025).
5. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: монографія. Ужгород: Мистецька лінія, 2011. 688 с.
6. Місьцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: колект. монографія / за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ: РІДНА МОВА, 2016. 744 с.
7. Місьцеве самоврядування в Україні: євроінтеграційний шлях: кол. монографія / за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ: РІДНА МОВА, 2016. 808 с.
8. Місьцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук]. Київ: 2017. 110 с. <http://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/202/> (дата звернення: 11.01.2025).
9. Основи демократії: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., оновл. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.

Лекція 11. Україна в умовах переходу до демократії

План

1. Демократичний зміст процесу посткомуністичної трансформації.
2. Етапи демократичного транзиту посткомуністичних країн.
3. Особливості українського демократичного транзиту.

Демократія як процес. Демократичний зміст процесу посткомуністичної трансформації. Демократичний транзит. Особливості становлення демократії в Україні.

Характеристика процесів посткомуністичної трансформації. С. Хантингтон. «Третя хвиля демократизації». Етапи демократичного транзиту посткомуністичних країн. Лібералізація як передумова демократизації. Особливості українського демократичного транзиту – почетверна трансформація (демократизація, розбудова незалежної держави, нації та ринкового господарства).

Семінарське заняття 11. Україна в умовах переходу до демократії

План

1. Причини та наслідки розпаду СРСР.
2. Наслідки перебудови в Україні.
3. Особливості переходу України до демократії.

Наслідки тривалого перебування українських земель у складі Російської імперії, а згодом – СРСР, не могли не позначитися на результатах посткомуністичної трансформації в Україні, де в силу об'єктивних і суб'єктивних чинників повномасштабної демократизації не відбулося. Сутність демократичних змін під час переходу від авторитарних і тоталітарних режимів

до демократії визначається поняттям «демократизація», яка у своєму історичному розвитку проходить певні етапи, характеризуючи глобальні зрушення, що відбуваються в світі.

Лібералізація радянського режиму. Прихід до влади М. С. Горбачова. Перебудова та її наслідки. Гласність та демократизація. Відмова КПРС на монополію влади у сфері політичного, ідеологічного та господарського управління. Особливості мітингової демократії. Становлення громадянського суспільства. Вибори до центральних та місцевих органів влади 1990 р. Декларація про державний суверенітет України. Причини та наслідки державного путчу (ГКЧП).

Проголошення незалежності України. Становлення політичної системи. Суспільно-політичні перетворення. Розгортання державотворчих процесів. Трансформація органів державної влади та управління. Прийняття Конституції України. Вибори до державних та місцевих органів влади. Становлення та розвиток партійної системи. Проблема еліт та лідерства. Загострення протиріч у владній верхівці. Помаранчева революція та її наслідки.

Особливості соціально-економічного розвитку. Сутнісні характеристики ринкової трансформації економіки. Приватизація та її наслідки. Управління в умовах поглиблення кризових явищ у соціально-економічних відносинах. Соціально-економічні та етнополітичні проблеми регіонального розвитку країни. Відродження національної культури та духовності.

Контрольні питання та завдання

1. Розкрийте зміст видів переходів до демократії.
2. У чому полягає особливості демократичного транзиту України?
3. Що означають відносини неопатримоніального типу?
4. Що розуміється під поняттям «третя хвиля» демократизації?
5. Як можна охарактеризувати політичний режим, що склався в Україні?
6. Які етапи має пройти країна під час демократичного переходу?

7. Якою є роль громадянського суспільства під час посткомуністичного переходу?

Рекомендована література

1. Колодій А. Траєкторія демократичного переходу в Україні. Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти / за ред. Анджея Антошевського, Антоніни Колодій, Кшиштофа Ковальчика. Вроцлав, 2010. С. 385–400.
2. Основи демократії: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., онов. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
3. Пшеворський А. Перехід до демократії: лібералізація і демократизація. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 605–648.
4. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.
5. Растоу Д. А. Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 583–604.
6. Тоффлер О. Третя хвиля. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*: хрестоматія / упоряд. В. Лях. Київ: Либідь, 1996. С. 275–334.
7. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / за ред. В. Ісаїва: пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 362 с.
8. Фісун О. Пострадянські політичні режими: неопатримоніальна інтерпретація. *Агора. Україна – нові перспективи*. 2005. Вип. 1. С. 24–33.
9. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.
10. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Ін-т Альберта Енштейна. 87 с. URL:

http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf/ (дата звернення: 12.01.2025).

Лекція 12. Громадянське суспільство в Україні

План

1. Нормативно-правова база діяльності громадянського суспільства.
2. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні.
3. Еволюція історичних форм і суспільно-політичних практик населення України.

Семінарське заняття 12. Громадянське суспільство в Україні

План

1. Історія та особливості розвитку громадянського суспільства в Україні.
2. Помаранчева революція 2004 р.
3. Євромайдан 2014 р. та його наслідки у розвитку громадянського суспільства.

Становлення громадянського суспільства в Україні. Формування інституційної структури громадянського суспільства. Перші громадські об'єднання як альтернатива пануванню КПРС. Роль НРУ та інших громадських утворень в розвитку демократії. Форми громадсько-політичної активності під час Помаранчевої революції і Євромайдану. Сучасна структура громадянського суспільства в Україні. Проблеми та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Контрольні питання та завдання

1. Розкрийте особливості становлення громадянського суспільства в Україні.
2. Охарактеризуйте структуру громадянського суспільства в Україні.

3. Чого бракує Україні, щоб громадянське суспільство було спроможним виконувати свої функції повною мірою?

4. Знайдіть в інтернеті інформацію щодо чисельності громадських об'єднань в Україні.

5. Визначте найголовніші практик громадської самоорганізації та переформатування діяльності громадських організацій, асоціацій на регіональному рівні в умовах поширення: 1) новітніх інформаційно-комунікаційних технологій; 2) глобалізаційних процесів.

Рекомендована література

1. Алексєєв В. М. Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2012. 392 с.

2. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. і доп.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.

3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство». Львів: Літопис, 2000. 318 с.

4. Гаєк Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. Сергій Рачинський. Київ: Наш Формат, 2022. 208 с.

5. Гомза І. А. Суспільно-політичні рухи: навч. посіб. Київ: НаУКМА, 2018. 176 с.

6. Демократія: від теорії до практики. Підручник курсу. Вид. 2-е, доп. /основ. автор і ред. д-р Грір Берроуз. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2019. 285 с.

7. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Київ; Львів: Видав. Центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

8. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія.* Миколаїв, 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 38–41.

9. Елісон Л. Суспільство, спільнота (society). *Короткий оксфордський політичний словник* / пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ: Вид-во Соломії Павличко, 2006. С. 675–676.

10. Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми, стратегічні напрями. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електрон. наук. фах. вид. 2019. № 2. С. 83–89.

11. Патнам Р. Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. з англ. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.

12. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламент. вид-во, 2012. 808 с.

13. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>. Редакція від 31.03.2023 (дата звернення: 15.01.2025).

14. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>. Редакція від 31.03.2023 (дата звернення: 20.12.2024).

15. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ). Київ: НІСД, 2013. 504 с.

16. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 419 с.

Лекція 13. Громадська активність та участь громадян у політиці

План

1. Громадянська участь – центральна проблема демократичної організації суспільства.
2. Форми участі громадян у справах держави та суспільства.

У демократичному суспільстві політична діяльність є для людей засобом досягнення цілей, реалізації матеріальних і духовних потреб у самовираженні й самоствердженні, виховання громадянськості. Вона забезпечується державними й громадськими інститутами, нормами і процедурами, які сукупно складають основи демократичної правової держави.

Визначальними чинниками ефективної політичної участі є наявність відповідного «інституційного дизайну»: розгалуженої мережі інституцій, громадських об'єднань, здатних адекватно відбивати суспільні потреби. Ефективна і водночас достатньо широка участь громадян у справах держави та суспільства є не лише здобутком демократичного реформування, а й засобом вдосконалення демократії. Це, як вважають вчені, центральна проблема демократичної організації суспільства.

Політичну участь слід розглядати як діяльність, спрямовану на забезпечення життєвих потреб і розподіл ресурсів у межах політичної системи, оскільки ця система існує як організована структура влади, впливу, авторитету та стосується не лише уряду, а й інших громадських інститутів, які контролюють поведінку й ресурси своїх членів. Таке трактування політичної участі впливає з розуміння демократії не лише як політичної категорії, а й соціальної.

Проблема забезпечення повноцінної участі населення у політичному житті перебуває у центрі уваги міжнародної спільноти і закріплюється відповідними правовими актами. Зокрема, ст. 21 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосередньо або через вільно обраних представників, що кожна людина має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що основою влади уряду повинна бути воля народу, і що ця воля мусить виявлятися в періодичних та нефальсифікованих виборах, які мають проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування. Відповідні положення містяться в Конституції та інших законодавчих актах України.

Вчені часто поряд із категорією «політична участь» (*political participation*) використовують більш широкі поняття «громадська участь», «громадська залученість», «громадянська активність», які не виключають політичної складової зі структури участі. Головне, що політична участь завжди соціально детермінована, визначається характером та якісними характеристиками соціального та політико-правового устрою і, загалом політичної культури, яка панує в суспільстві.

Політична участь охоплює непрофесійну сферу політичного життя суспільства. Це твердження певною мірою умовне, тому що провести чітку межу між професійною та непрофесійною діяльністю не завжди можливо.

Політична діяльність індивідів може здійснюватися як політична участь і як політичне функціонування. Політичне ж функціонування сукупно означає професійну політичну діяльність.

Семінарське заняття 13. Громадська активність та участь громадян в політиці

План

1. Структура та напрями діяльності громадських об'єднань.
2. Індивідуальні форми творчої активності громадян.
3. Громадські ініціативи та рухи.
4. Волонтерський рух і благодійництво в умовах російсько-української війни.
5. Напрями діяльності громадських організацій на Волині.

Залежно від політичного режиму, традицій, соціокультурного середовища, розвиненості інфраструктури в кожній окремо взятій країні спостерігаються різні масштаби прямої та опосередкованої участі, рівень і якість яких залежать від зрілості громадянського суспільства. Його найважливішими інститутами і разом з тим ефективними каналами реалізації волевиявлення та ініціативи людей постають політичні партії, громадські організації та рухи, а основною формою

участі – вибори в представницькі органи влади. Іншими масовими формами залучення громадян до політики є їх участь у референдумах і плебісцитах, маніфестаціях, загальнонаціональних акціях тощо.

Позапарламентська політична діяльність або пряма дія. Колективна політична активність: масові дії, колективна поведінка (натовп, аудиторія, публіка), колективна дія (громадський рух). Політична участь та її форми. Організовані та стихійні форми участі. Автономна та мобілізаційна участь. Змагальна та авторитарна мобілізація. Політична участь громадян в демократичних і тоталітарних суспільствах. Форми масової мобілізації громадян в Радянському Союзі. Електоральна поведінка. Вибори у представницькі органи влади. Референдуми. Конвенційна і неконвенційна політична участь.

Соціальний протест та його форми. Страйк, бойкот. Демонстрація та мітинг, їх соціально-політичні функції. Громадянська непокора (ненасильницька діяльність). Абсентеїзм. Екстремізм та його форми. Соціальне підґрунтя міжнародного тероризму.

Контрольні питання та завдання

1. Молодь та громадянське суспільство.
2. Визначення громадянськості. Обов'язки громадян в умовах демократії.
3. Сутність та переваги громадської участі.
4. Методи участі громадян у політичному житті суспільства.
5. Роль належної інформованості громадян у забезпеченні ефективної політичної участі.
6. Сутність громадянської культури та її вплив на участь громадянськості
7. Роль влади у створенні умов для громадської участі. Урядування, кероване на громадян.
8. Становлення та розвиток громадянської участі в незалежній Україні.
9. Особливості громадянської дії в Україні на місцевому рівні
10. Основні виклики, проблеми та перспективи реалізації громадянської участі в Україні

Рекомендована література

1. Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності: колективна монографія / Злобіна О. (ред.). Київ. Ін-т соціології НАН України, 2022. 330 с.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 524 с.
3. Бучинська А. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження*. 2022. № 2. С. 24–41.
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята 10 грудня 1948 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.12.2024).
5. Настояща К. Розвиток громадянського суспільства і суспільства couch potatoes як основних інструментів глобальної політики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 4. С. 20–23.
6. Основи демократії: підручник для студ. вищих навч. закладів. / за ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., онов. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
7. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.
8. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи: http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Абсентеїзм (від лат. *absens (absentis)* – відсутній) – ухилення виборців від участі у голосуванні на виборах парламенту, президента, місцевих органів влади; вияв соціально-політичної апатії, байдуже ставлення людей до своїх політичних прав, ухилення від виконання громадянських обов'язків.

Автономія – територія, якій держава надає розширені права з питань місцевого значення або забезпечує політичні та духовно-культурні запити різних груп населення шляхом їх екстериторіальної самоорганізації для врахування національних, історичних, економічних, географічних, релігійних та інших особливостей населення в окремих адміністративно-територіальних одиницях.

Авторитаризм – державно-політичний режим, стиль громадського життя, що характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або окремої групи, обмеженням політичних прав і свобод громадян за одночасного збереження автономії особи та суспільства в неполітичних сферах.

Адміністративна реформа – реформа публічної адміністрації, що передбачає зміни в її організаційній структурі, функціях, кадровому та ресурсному забезпеченні, у співвідношенні її політичних та адміністративних складових, а також у її відносинах з місцевим самоврядуванням.

Бонапартизм (від прізвища французького імператора Наполеона I Бонапарта) – різновид авторитаризму, сильна, одноосібна диктаторська влада, яка здобула підтримку народу, встановлена, приміром, через плебісцит, і закріплена в державному законодавстві.

Волонтер (фр. *volontaire*, англ. *volunteer*, лат. *voluntarius*) – це доброволець, тобто, людина, що за власним рішенням йде служити до армії, бере участь у небезпечній експедиції, погоджується діяти в умовах небезпеки природнього екологічного лиха, працювати серед заражених людей під час епідемії та ін.

Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Глобалізм – явище, яке характеризує цілісність світу, тип свідомості, коли глобальна компонента стає домінуючою.

Глобалістика – це самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації.

Глобальні проблеми – це проблеми, причинами виникнення яких є життєдіяльність людини, які несуть загрозу для існування усього людства та потребують негайного вирішення шляхом міжнародного співробітництва та співпраці усіх держав світу.

Глобальне суспільство – це сукупність відносин, яка формується в результаті спільної діяльності людей, реалізації спільних інтересів та виробництва спільних благ на глобальному рівні.

Громадське об'єднання – добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів (ч. 1, ст. 1. Закону України «Про громадські об'єднання» (2012 р.).

Громадянська нація – історична модель формування нації як політико-культурної спільноти, визначальним критерієм якої є юридичне громадянство і фактичне громадянство її членів.

Громадянство – формально-правовий зв'язок людини з державою, належність людини до держави, що передбачає взаємні обов'язки людини і держави.

Громадянське суспільство – багатоскладовий дискурс, історична концепція, а також практика суспільно солідарного життя, яка реалізується у публічній сфері громадських інтеракцій та комунікацій, поза державно-адміністративних, ринкових та родинно-приватних відносин і репрезентована мережею недержавних добровільних громадських асоціацій та об'єднань, діяльність яких є самоорганізованою та цивільною.

Громадянське суспільство – система самостійних і відносно незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, покликаних забезпечити умови самореалізації й самоорганізації громадян, реалізацію приватних особистих

потреб та інтересів як окремих особистостей, так і створених ними громадських об'єднань, суспільних інтересів загалом.

Громадянська участь – залучення населення до різноманітних суспільних заходів, що спрямовані на розв'язання проблем, які виникають у житті громад і суспільства, або здійснення тиску на владу.

Гуманізм – це «світогляд, заснований на ставленні до людини як до найвищої цінності, на захисті права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей».

Девіація (від лат. *deviatio* – «відхилення») – поведінка, яка не співпадає із загальноприйнятими правилами (нормами і цінностями), що має відношення до конкретної людини або ситуації, в якій вона діє.

Демократична держава – сприяє гармонізації суспільних відносин, гарантуючи участь громадян у розподілі ресурсів та формуванні державної політики. Найбільш повно свою демократичну сутність держава може реалізувати, якщо вона одночасно є соціальною та правовою.

Держава – це суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів.

Державний суверенітет – провідна ознака будь-якої державності; державний суверенітет означає верховенство держави у внутрішній політиці та її незалежний статус у зовнішньополітичній діяльності як суб'єкта міжнародного права.

Децентралізація – спосіб територіальної організації влади, за якого держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня, що не входять в систему виконавчої влади і є відносно незалежними.

Дискримінація – менші шанси доступу до освіти, отримання професії, спадщини, політичних прав, престижу та інших благ лише на тій підставі, що член групи є предметом забобонів або негативних стереотипів, незалежно від індивідуальної кваліфікації або заслуг цієї людини.

Експансія – це одна з форм агресивної зовнішньої політики держави, яка спрямована на економічне, соціокультурне, інформаційне і політичне поневолення інших країн.

Етноцентризм – впевненість у беззаперечному, такому, що не підлягає сумніву характері способу життя власної групи і навіть в особливій, виключній цінності власної культури та її перевазі над іншими культурами.

Євроатлантична інтеграція України – це загальнодержавний стратегічний курс зовнішньої та внутрішньої політики України, який спрямований на повноцінне членство в ЄС та НАТО.

Зовнішня політика – загальний курс держави на міжнародній арені, який регулює відносини з іншими країнами та міжнародними організаціями згідно потреб, принципів, цінностей та цілей її внутрішньої політики.

Індустріальне суспільство – стадія розвитку суспільства, заснована на широкому поділі праці і великому машинному виробництві, що слідує за традиційним, аграрним.

Інституалізація – процес переходу від неформалізованих і нерегульованих моделей поведінки і дій до відносно стабільних і таких, що здійснюються за правилами конвенційних форм соціальної активності всередині суспільної групи або суспільства загалом.

Іредентизм (італ. *irredentismo*, від *irredento* – незвільнений, такий, що перебуває під чужим владарюванням) – термін міжнародних відносин, що позначає політику держави, партії чи політичного руху за об'єднання народу, нації, етносу в рамках єдиної держави. Втілюється в етнічній мобілізації, за якої постає питання про возз'єднання території, де живе іредента, з титульною державою, де їхній етнос складає більшість.

Клерикальна держава (лат. *clerikalis* – церковний) – форма організації державної влади, за якою церковна ієрархія через законодавчо встановлені інститути визначальним чином впливає на державну політику і всі сфери суспільного життя. На відміну від теократичної держави, де всю державну владу зосереджено у духовенства або глави церкви, клерикальна держава передбачає

наявність світських органів влади – президента, парламенту, уряду, проте визначальний вплив на здійснення державної влади в ній справляє духовенство.

Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, основними завданнями якого є вирішення питання про відповідність законів та інших політико-правових актів Конституції України, а також офіційне тлумачення Конституції та законів України.

Концепція зовнішньої політики держави – системна стратегія переконань, поглядів і розуміння змісту, основних напрямів і пріоритетів зовнішньополітичної діяльності.

Корпоратизм – система посередництва, пов'язана з інтересами виробника і держави.

Маніфестація (лат. *manifestation* – вияв, виявлення) – узагальнена назва різних індивідуальних, колективних і масових публічних виступів громадян, як правило, під відкритим небом з метою прилюдного вираження їх позицій з того чи іншого суспільно значущого питання. Формами маніфестацій є демонстрації, процесії (ходи), марші, мітинги, пікети та ін.

Міжнародна безпека – це система міжнародних відносин, яка заснована на чіткому дотриманні усіма державами загальноприйнятих принципів та норм міжнародного права і передбачає вирішення усіх спірних питань між країнами лише мирним шляхом.

Міжнародні відносини – сукупність політичних, економічних, правових, ідеологічних, дипломатичних військових та інших взаємовідносин між основними суб'єктами світової спільноти.

Міжнародна організація – стабільний інститут багатосторонніх міжнародних відносин, який створюється, щонайменше, трьома сторонами (державами) і має погоджені учасниками цілі, компетенцію та свої постійні органи, а також інші специфічні політико-організаційні норми (статут, процедура, членство, порядок прийняття рішень).

Міжнародні міжурядові організації – об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору для виконання певних цілей, що має систему

постійно діючих органів, володіє міжнародною правосуб'єктністю і створена у відповідності з міжнародним правом.

Міжнародна неурядова організація – організація, створена не на основі міжурядової угоди, а на основі установчих документів зареєстрованих у відповідності з національним законодавством однієї з держав.

Міжнародне право в гуманітарній сфері – це сукупність міжнародних норм та принципів, які регулюють захист прав людини.

Місцеве самоврядування – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Мілітаризм – система політичних, ідеологічних та економічних засобів, що їх використовують панівні кола для нарощування військової могутності держави.

Миротворчість – дії, спрямовані на те, щоб схилити ворогуючі сторони до угоди, головним чином за допомогою таких мирних засобів, які передбачені Статутом ООН.

Модернізація – спеціальне, цілеспрямоване заплановане наближення суспільства до визнаної моделі сучасності, частіше за все за зразком будь-якого існуючого суспільства, визнаного найбільш розвинутим.

Ненасильницька дія – загальна методика здійснення протесту, спротиву і втручання без застосування фізичного насилля.

Нетрадиційна (неконвенційна) участь – відносно незвична політична поведінка, яка кидає виклик встановленим інститутам і домінуючим нормам або відкидає них, часто залишаючись в межах закону.

Нонконформізм – демонстративна публічна девіація, що висловлює протест проти обов'язкових норм або цінностей.

Омбудсман (швед. *ombudsman* від *ombudo* – представник) – спеціально обрана чи призначена посадова особа для здійснення контролю за дотриманням

прав людини і громадянина органами влади, насамперед органами виконавчої влади.

Опортунізм – слідування правилам, не дивлячись на їх неприйняття (невизнання) і переконаність в їх неправильності; визнання влади лише зі страху насилля та негативних санкцій з її боку.

Плюралістична демократія – суспільний лад, де народ розглядається як складне суперечливе утворення різних соціальних груп, які конкурують у боротьбі за владу, а інтереси громадян, які створюють ці групи, реалізуються за допомогою взаємних компромісів на основі балансу суспільних інтересів.

Політична активність – інтенсивність участі суб'єкта в політичному процесі загалом, а також у межах окремих форм політичної діяльності.

Політична участь – залучення членів певної спільноти до політико-владних відносин, вплив громадськості на перебіг політичних процесів у суспільстві та формування його владних структур.

Політична діяльність індивідів може здійснюватися як політична участь і як політичне функціонування. Політичне ж функціонування сукупно означає професійну політичну діяльність.

Політичне маніпулювання – специфічний вид діяльності, спрямований на викривлення процесу пізнання і оцінки дійсності з метою прихованого управління політичною свідомістю та поведінкою людей всупереч їх інтересам, а часто і волі.

Політичний процес – сукупність всіх змін політичних явищ, викликаних діями (взаємодіями) інститутованих та неінститутованих акторів (суб'єктів), які реалізують свої цілі та функції у сфері влади під впливом внутрішніх чинників і зовнішніх обставин.

Правова держава – держава, яка функціонує на визнанні пріоритету права і законності, це правління законів, а не людей. Це держава, де забезпечується панування права, верховенство закону, рівність усіх перед законом і незалежним судом, де признаються і гарантуються права і свободи людини і де в основу організації державної влади покладений принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Права людини – це права, які кожен має лише тому, що він людина.

Приватна автономія – гарантії невтручання інших (як окремих людей, так і держави) у справи, у приватну сферу, що не стосуються публічної діяльності людини, єдиним господарем якої є сама людина.

Примус до миру – дії, які передбачають вжиття примусових заходів проти однієї чи кількох ворогуючих сторін з метою припинення збройного конфлікту.

Процедури – норми та цінності, що регулюють типові способи досягнення мети.

Процес – зміни системи, що мають причинно-наслідковий зв'язок й відбуваються одна за одною, які називаються фазами або етапами.

Пряма демократія – безпосередня участь громадян у вирішенні державних та суспільних справ (вибори, прийняття рішення на референдумі, вирішення питань на загальних зборах тощо).

Республіка – форма правління, яка реалізує і представляє інтереси народної більшості як верховного об'єкта політики і влади; основні ознаки республіки: наявність президента, як глави держави, конституції та парламенту.

Репрезентативна/представницька демократія – форма народовладдя, за якої громадяни не беруть безпосередньої участі в управлінні спільнотою і розв'язанні спільних проблем, а доручають це своїм представникам (делегатам, депутатам), уповноважують їх представляти свої інтереси, делегують своє право на належну громадянам частку влади, через своїх обранців впливають на стан справ у суспільстві, на управління державою.

Свобода – усвідомлений самостійний вибір рішень та дій.

Свобода совісті – природне право на умови, за яких можливе вільне самовизначення особистості у світоглядній сфері буття, її духовне становлення, розвиток, самоактуалізація.

Свобода слова – можливість вільно, без ризику покарання або стягнення, виявляти своє істинне ставлення до тих чи інших подій, інституцій, діячів тощо.

Соціальна держава – сучасний тип правової держави, яка окрім громадських і політичних прав та свобод визнає і захищає сукупність соціальних

прав (прав на гідне людське існування), рухаючись шляхом розширення та вдосконалення різних форм і напрямів соціальної політики.

Соціальну державу характеризують забезпечення населення роботою або іншими джерелами існування; рух до утвердження в суспільстві соціальної справедливості; послаблення соціальної нерівності; наявність правових гарантій на достойний рівень життя; значна роль держави в системі планування та регулювання соціально-економічних процесів; достатньо високий рівень економічного розвитку; наявність компромісу основних політичних сил щодо стратегії розвитку.

Соціальний інститут – усталені форми суспільної практики, в основі яких – дотримання формально і неформально вироблених правил. Під інститутами розуміються «правила гри», тобто моделі взаємодії, що регулюють і обмежують відносини між індивідами.

Соціальні інститути – історичні форми організації і регулювання суспільного життя, які забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій та включають усталений комплекс формальних і неформальних принципів, правил, настанов, зразків і норм поведінки, спеціальних установ і систему контролю.

Соціальний капітал – зв'язки, засновані на довірі, лояльності та солідарності, що виявляється у формах самоорганізації та самоврядування, головним чином в рамках добровільних об'єднань, які забезпечують людині кращі можливості для набуття суспільно значимих благ і капіталів – багатства, влади, престижу та ін.

Соціальна позиція (соціальний статус) – виокремлене серед інших і таке, що має своє визначення у відповідній культурі власне означення, своє місце в суспільстві, яке можуть займати різні суб'єкти (наприклад, стани, класи, професія).

Соціальна роль – сукупність прав і обов'язків, обов'язкових для кожного, хто займає конкретну соціальну позицію, незалежно від його особистих якостей та особливостей.

Соціальне партнерство – спільна діяльність уряду, підприємств і профспілок, спрямована на узгодження інтересів та вирішення проблем, передусім у соціальній та виробничій сферах.

Субсидіарність – організаційний і правовий принцип, за яким проблеми мають вирішуватися на найнижчому або віддаленому від центру рівні; субсидіарність влади таким чином означає, що вищі рівні керування мають бути другорядними у вирішенні завдань, що виникають на нижчому рівні; іншими словами, принцип субсидіарності вимагає розбудови системи врядування не зверху вниз, а знизу вверху. Тобто пріоритет належить інститутіві, найближчому до громадянина, а отже, найлегше контролюваному ним.

Суспільство – (лат. *societas* – суспільство)– історично зумовлена сукупність форм спільної життєдіяльності та взаємодії людей, конкретно-історичний тип соціальної системи.

Соціум – організоване суспільство людей, які живуть в умовах спільного соціального порядку, розподіляють працю із забезпечення спільної життєдіяльності, між якими встановлено певну субординацію та залежність, що створює стійку соціальну систему та різні соціальні інститути.

Суспільні рухи – колективні дії (акції), спрямовані на те, щоб викликати зміни в суспільстві або, навпаки, загальмувати їх.

Старі соціальні рухи – соціальні рухи, що діють в економічних або політичних інтересах окремих, чітко визначених сегментів суспільства – соціальних класів, професійних груп, етнічних, расових спільнот.

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах міста, села, селища, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох міст, сіл, селищ з єдиним адміністративним центром.

Толерантність – активне відношення, здатність сильної сторони пізнавати істину через діалог і розмаїття думок та позицій; чути і поважати думку інших, невороже ставитись до протилежної думки.

Тоталітаризм – стан суспільства і політичні режими, що сформувалися в окремих країнах Європі після Першої світової війни; управління соціальною

системою як цілим зі всіма її елементами, в тому числі людьми, їх свідомістю тощо. Всеохоплюючий контроль з боку влади над особою, її свідомістю з метою формування відповідного типу людини, управління суспільством на основі визначеної ідеологічної доктрини

Три покоління прав людини – 1) громадські та політичні права; 2) економічні, соціальні та культурні права; 3) солідарні права

Українофільство – пріоритет і абсолютизація національних цінностей і характеристик українського народу.

Унітарні держави (лат. *unus, unitas* – один, єдність) – це держави, які складаються з адміністративно-територіальних одиниць, правовий статус яких визначається центральною владою. Унітарний характер держави означає, що територія в межах існуючих державних кордонів є цілісною і недоторканою, що складові частини цієї території перебувають у нерозривному взаємозв'язку, відрізняються внутрішньою єдністю і не мають ознак державності, як це властиво складовим частинам, наприклад, федеративної держави.

Учасницька демократія (*participatory democracy*) – система правління, за якою рядові громадяни скоріше самостійно управляють, ніж за допомогою обрання представників, які б правили від їх імені.

Федерація (лат. *federatio* – об'єднання, союз, спілка) – форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність, чим відрізняються від адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави.

Форма державного правління – спосіб організації верховної влади в державі, який характеризується структурою, порядком формування, компетенцією вищих органів державної влади, встановленим порядком взаємовідносин між ними, ступенем участі населення в їх формуванні.

Форма державного устрою – спосіб організації державної влади, який визначається характером взаємовідносин держави як цілого та її складових частин (адміністративно-територіальних чи національно-територіальних одиниць).

Цінності – загальні ідеї, які допомагають людям відрізнати добро від зла, бажане від небажаного і формулювати на цій підставі суспільні орієнтири та принципи поведінки.

Шовінізм – один із різновидів націоналізму, проповідування винятковості великої нації, її переважання щодо націй менших, прагнення підпорядкувати й інтегрувати малі народи.

Перелік питань до іспиту

1. Розкрийте зміст поняття «громадянське суспільство».
2. Охарактеризуйте інституційну структуру сучасного громадянського суспільства.
3. Розкрийте особливості становлення громадянського суспільства в Україні.
4. Зробіть типологію громадських об'єднань в Україні.
5. Охарактеризуйте моделі взаємовідносин між владою та опозицією.
6. Сутність політичних еліт в демократичній державі.
7. Охарактеризуйте сутність макіавеллізму з точки зору співвідношення політики та моралі.
8. Визначте характерні риси політичного лідерства. У чому проявляється відмінність лідерства від керівництва?
9. Які типи лідерства Вам відомі і за якими критеріями вони визначаються?
10. Визначить ідейні витоки і сутність тоталітаризму. У чому полягає його специфіка порівняно з демократією й авторитаризмом.
11. Розкрийте соціальну природу фашизму. Чи можливе виникнення фашизму сьогодні?
12. Охарактеризуйте поняття «демократія» у всьому багатстві його вимірів.
13. Охарактеризуйте економічні, соціальні та культурно-духовні основи демократії.
14. Розкрийте зміст та особливості структури «Загальної декларації прав людини».
15. Розкрийте зміст понять: «патріотизм», «нація», «шовінізм», «расизм».
16. Радянська інтерпретація сутності націй в СРСР.
17. Головні проблеми та завдання формування української нації.
18. Сепаратизм та його наслідки для України.
19. Технології легітимації та делегітимації політичної влади.
20. Технологія розв'язання політичних конфліктів із врахуванням

регіональної специфіки.

21. PR-технології як різновид політичних технологій.
22. Технології організації виборчого процесу.
23. Політичний протест та його форми.
24. Ненасильницький політичний протест як політична технологія.
25. Інституалізація громадянської активності під час Революції Гідності у формі майданів, автомайданів, загонів самооборони, комітетів громадської люстрації та ін.
26. Перебіг «кольорових» революцій у країнах Центральної та Східної Європи. Революційні події у країнах Північної Африки та Близького Сходу в контексті «арабської весни» ХХІ ст.
27. Теоретичні й технологічні аспекти переходу країн Центральної та Східної Європи до демократії в межах концепції «демократичного транзиту».
28. Структура регіональних розмежувань за етнокультурною та геополітичною ознаками.
29. Політична система в Україні.
30. Типи політичних режимів.
31. Політичний режим в Україні.
32. Сутність виборчої системи.
33. Типи виборчих систем.
34. Виборча система в Україні
35. Сутність політичної ідеології та її структура.
36. Типи політичних ідеологій.
37. Сутність політичних партій і партійної системи.
38. Типи партійних систем.
39. Партійна система в Україні.
40. Сутність політичної свідомості.
41. Сутність політичної культури.
42. Політична свідомість і культура в Україні.
43. Роль релігії та церкви у суспільстві.
44. Форми державного правління (республіка, монархія).

45. Форми адміністративно-територіального устрою (унітарна держава, федерація, конфедерація)
46. Сутність місцевого самоврядування.
47. Громада як основна територіальна одиниця.
48. Обласні, районні, міські, сільські, селищні ради у системі місцевого самоврядування України.
49. Громадські організації та рухи. Їх класифікація.
50. Засоби масової інформації та комунікації як складова громадянського суспільства.
51. Стан, проблеми та перспективи євроінтеграційної стратегії України.
52. Екологія та політика.
53. Інтернет-джерела у науковій роботі з політичної теорії та практики політичної діяльності.
54. Проблеми національної безпеки України на сучасному етапі державотворення.
55. Армія та політика.
56. Світоглядне підґрунтя російсько-української війни.

Рекомендована література та інтернет-ресурси

Література

1. Бортнікова А. В. Місцеве самоврядування як чинник розвитку західної демократії. *Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу*: матеріали доп. учасн. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 25 трав. 2023 р.) / упоряд.: О. А. Бундак, Л. В. Бензель. Луцьк: ЛПРОЛ, 2023. С.14–18.
2. Бортнікова А. В. Місцеве самоврядування в системі поділу державних влад в Україні. *Основи громадянського суспільства та політичних знань*: навч. посібник. За заг. ред. В. І. Бортнікова. 2-ге вид. випр. та доп. Суми: Університетська книга, 2023. С. 323–338.
3. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): кол. монографія / В. І. Бортніков, Н. Н. Коцан, Н. В. Павліха та ін.; за заг. ред. В. І. Бортнікова. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2012. 656 с.
4. Волох О. Генезис електронного урядування в Україні. URL: <http://pgp-12journal.kiev.ua/archive/2017/2/24.pdf> (дата звернення: 11.08.2020).
5. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз: навч. посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184с.
6. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. 1108 с.
7. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест; пер. з англ. Тарас Цимбал. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.
8. Політична думка ХХ–ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: Новий Світ – 2000, 2017. Т. 2. 535 с.
9. Основи громадянського суспільства та політичних знань. Навч. посібник. За заг. ред. В. І. Бортнікова. 2-ге вид. випр. та доп. Суми: Університетська книга, 2023. 646 с.
10. Основи демократії: підручник для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред.

- А. Ф. Колодій. 3-є вид. онов. і доп. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
11. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ: ІПІНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с. Ремех Т.,
  12. Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.
  13. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.
  14. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.
  15. Ярош Я. Трансформація політичних партій в Україні: монографія. Луцьк: АКВА ПРІНТ, 2019. 274 с.
  16. Bortnikova A. Democracy and nationalism in the discourse of modern social and political thinking *Літопис Волині*. Всеукраїнський науковий часопис. Число 26. Видавничий дім «Гельветіка», 2022. С. 240–244.
  17. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the Deliberative Wave / OECD. Report. 2020. URL: <https://cutt.ly/PCen4tR>.
  18. Saulnier J., Sgueo G. Democratic institutions and prosperity: the benefits of an open society / European Parliamentary Research Service. 2021. 13 p. URL: <https://cutt.ly/ECebphJ>.

Інформаційні ресурси

1. Виборчий кодекс України № 396-ІХ від 19 грудня 2019 року. Ред. від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4128>.
2. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 груд. 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Офіційний переклад. Ред. від 16.11.2009. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

4. Загальна декларація прав людини. Прийнята 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Кодекс академічної доброчесності Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: https://ra.vnu.edu.ua/akademichna_dobrochesnist/kodeks_akademichnoi_dobrochesnosti/

6. Конституція України. Ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Концепція реформування місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

8. Національна стратегія розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. Затверджено Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

9. Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI від 19 квітня 2011 р. Ред. від 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

10. Про громадські об'єднання: Закон України № 4572-VI від 22 березня 2012 р. Ред. від 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

11. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI. Ред. від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>.

12. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III. Ред. від 24.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.

13. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-XII від 23 квітня 1991 р. Ред. від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-> .

14. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р. від 20 вересня 2017 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>.

15. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2027 р.: Рішення Волинської обласної ради від 13.10.2020 № 23/3. URL: (<https://voladm.gov.ua/article/strategiya-rozvitku-volinskoyi-oblasti-na-period-do2027-roku/>).

Центри інформації та бази даних з проблем суспільно-політичного розвитку

1. Верховна Рада України. Офіційний портал. URL: <https://www.rada.gov.ua/>.

2. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/ru>.

3. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.

4. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса. URL: <https://ipiend.gov.ua/>.

5. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/institute/>.

6. Центр політико-правових реформ (ЦППР). URL: <https://www.pravo.org.ua/ua/about/>.

7. Інститут історії України НАН України. URL: <http://history.org.ua/uk>.

8. Український центр економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/>.

9. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучерова. URL: <https://dif.org.ua/>.

10. Волинська обласна державна адміністрація. URL: <https://voladm.gov.ua/>.